

פרק 5 | כלים למדידה והערכה

כלים שפותחו למדידה והערכה בתחום החינוך מוכוון הערכים אינם ייחודיים דווקא לתחום זה; הם הושאלו מתחומי מדידה אחרים בתחום החינוך והפסיכולוגיה והותאמו לתחום החינוך מוכוון הערכים. מאליו מובן שלכל כלי יש יתרונות, מגבלות וסיכונים. מאליו גם מובן שלא כל כלי מתאים לכל גיל, לכל סיטואציה חינוכית או לכל קבוצת נבחנים.

כך, למשל, שאלונים שעליהם יש לענות בכתב אינם מתאימים לגיל הרך וישנן סיטואציות שהצגתן אינה עולה בקנה אחד עם התפיסה החינוכית של בית הספר. לדוגמה, במחקרי פיז"ה הוצגה לתלמידים שאלה המתארת צעירים בפאב ובחברה החרדית סירבו להעביר את השאלה לתלמידים בטענה שהסיטואציה המתוארת פוגעת ברגשותיהם. הסתייגויות מסוג זה עלו במדינות רבות אחרות, בהקשר של סיטואציות אחרות הנתפסות כרגישות במדינה או עבור חברות מסוימות בתוכה.

זאת ועוד, מדידה והערכה של ערכים עשויה להיות פעולה חד-פעמית הנותנת מידע על מערך הערכים בזמן מסוים. אך רצוי לבדוק את השתנות הערכים לאורך זמן ולעיתים מזומנות. מדידה כזו חיונית לבדיקת יעילותן של שיטות התערבות ואף היחשפות לתוכניות לימודים המדגישות חינוך מוכוון הערכים. המדידה המינימלית במקרים אלו היא לפני ההתערבות ומיד אחריה. ברם, מן הראוי לעקוב אחר היציבות במערך הערכים גם לאחר מכן, בעיקר בתחום כה רגיש כמו תחום החינוך מוכוון הערכים, הנתון להשפעות סביבתיות הן בתוך בית הספר, הן מחוצה לו. יש לציין כי מדינות רבות ערכו רפורמות בתוכניות הלימודים שלהן כדי להתאימן למיומנויות המאה ה-21, והוסיפו תכנים בנושא ערכים, כמו תוכנית ערכים בפעולה (Values in Action - VIA) של סינגפור.

מצאי הכלים המשמשים למדידה ולהערכה בתחום החינוך מוכוון הערכים גדול מאוד. הסקירה שלהלן אינה יכולה לתאר את כל כלי המדידה לא רק מפני רוחבו של התחום, אלא בעיקר מפני שהכלים שפותחו מותאמים לערך הנמדד והמוערך, או לתאוריות מסוימות שאותן מבקשים לאשש או לדחות.

קיימים כלי מדידה מגוונים בהקשר לחינוך האופי, חינוך מוסרי, חינוך אזרחי, חינוך לאומי, חינוך לשוויון, ערכים בתחום מקצועות הלימוד השונים ועוד. גם משרד החינוך על אגפיו השונים, ראמ"ה (ראשות ארצית למדידה והערכה בחינוך) וגורמים אחרים פיתחו כלי מדידה והערכה המותאמים למטרות החינוך מוכוון הערכים - צר המקום מלתארם. הסקירה שלהלן היא סקירה כללית שאינה מתמקדת במדידה והערכה של ערך ספציפי או התערבות זו או אחרת. פרק זה מתרכז בסקירת הסוגים השונים של כלי המדידה והעקרונות שבבסיס פיתוחם. מטרת הפרק היא לשמש בסיס לבחירה ולפיתוח של כלים בהתאם למטרות המדידה וההערכה ולא תיאור "מחסן הכלים". הפרק ילווה בדוגמאות לשימוש בכלים אלו מהארץ והעולם.

מקובל לחלק את כלי המדידה וההערכה לכלים איכותניים וכלים כמותיים, אם כי חלוקה זו מלאכותית במידת מה, כיוון שניתן ואף רצוי להמיר נתונים איכותניים לכמותיים ולהפך. ראשית נסקור את הכלים המתאימים בעיקר לבדיקה איכותנית. כלים אלו כוללים ניתוחי תוכן, תצפיות, ראיונות, חקרי מקרה, מחקרים המבוססים על דילמות מוסריות, קבוצות מיקוד, מחקרים נרטיביים, מחקרים אתנוגרפיים וכן כלים לבדיקת תאוריות שונות בתחום החינוך לערכים. לאחר מכן נסקור את הכלים המתאימים למחקר כמותי. אלו מסתמכים בעיקר על שאלונים וסקרים. נסקור בקצרה גם את האפשרות לאיחוד שני סוגי הכלים. נוסיף כלים ייחודיים שלמיטב ידיעתנו עדיין לא נעשה בהם שימוש בחינוך מוכוון ערכים: סימולציות, כלים לא ורבליים, חשיבה בקול ורפלקציה. נתייחס גם לכלים למדידת התנהגויות וכן למדידה והערכה של משאבים. לגבי כל כלי ננתח את יתרונותיו ומגבלותיו, תוך כדי התייחסות לתחום החינוך מוכוון הערכים. בנספח נביא דוגמאות לכלי מדידה והערכה שכבר יושמו בפועל.

1. בחירת הכלים למדידה והערכה של חינוך מוכוון ערכים

בחירת הכלים למדידה והערכה של חינוך מוכוון ערכים תלויה במרכיבים רבים, כגון מטרות המדידה, מרכיבי המדידה, שיטות המדידה, קהלי היעד (נבדקים ומקבלי הממצאים) והמשאבים, לרבות משאבי תקציב וזמן. מרכיבים אלו אינם מנותקים זה מזה והצגתם כאן בנפרד נעשתה רק כדי להבהיר את מהותו של כל אחד מהם.

מטרות המדידה - כמו כל מדידה והערכה, גם לגבי מדידה והערכה של החינוך מוכוון הערכים קיימות מטרות מגוונות הקובעות במידה רבה את כלי המדידה, דרך איסוף הנתונים, ניתוחם והסקת המסקנות. מדידה והערכה ברמת המאקרו, כלומר ברמת המערכת בכללותה, שונה ממדידה והערכה ברמת המיקרו, הממוקדת בכיתה ספציפית או בית ספר.

ברמת מאקרו, כלומר ברמת המערכת בכללותה, מטרת המדידה וההערכה היא לקבל מידע על תוכניות הלימודים, התשומות, התפוקות, מגמות של שינוי והתהליך החינוכי. הנמען העיקרי הוא משרד החינוך והמידע דרוש למשרד כדי ליישם מדיניות מבוססת מידע. מטרה זו אינה פשוטה כלל ועיקר. הרי תוכניות הלימודים לילדי הגיל הרך אינן דומות לתוכניות הלימודים לתלמידי החטיבה העליונה, ואין דומה החינוך מוכוון הערכים בזרם מסוים למקבילו בזרם אחר או בתוכנית לימודים זו או אחרת.

זאת ועוד, בעת הגדרת מטרות המדידה יש לתת את הדעת על כמה סוגיות:

- האם מטרת המדידה היא לקבל מידע על התשומות והתפוקות של החינוך מוכוון הערכים בדומה להערכה ומדידה בתחומים אחרים העומדים בליבת העשייה החינוכית, כפי שנעשה על ידי בחינות בגרות או בחינות המיצ"ב? או שמא החינוך מוכוון הערכים הוא תחום העומד בפני עצמו ויש להעריך אותו באופן שונה, או לא להעריך אותו בכלל?
- האם מטרת המדידה וההערכה היא לקבל מידע רק על תוכנית הלימודים המפורשת או גם על זו הסמויה (explicit vs implicit)? תוכנית לימודים סמויה כוללת מסרים נלווים או סמויים, המשתמעים מתוך ההקשר הלימודי, הרגשי והחברתי של תחום התוכן, המגזר החינוכי או בית הספר. כך למשל, תוכניות הלימודים מפרטות את התכנים והמיומנויות שיש ללמד בכל שכבת גיל, אך לא נכתב בהן מפורשות כי אחת ממטרות הלמידה היא פיתוח אחריות חברתית (שֶׁ־אופמיהימר ומברך, 2020). עוד בנושא זה ראו בהמשך בניתוחי תוכן של תוכניות הלימודים.
- האם הליך המדידה יכול רק ערך אחד או סט של ערכים? האם הוא יתמקד רק בתוכנית לימודים מסוימת או במכלול תוכניות?
- האם הליך המדידה והערכה יכול רק עמדות או גם מרכיבי התנהגות כפי שהם באים לידי ביטוי בבית הספר ומחוצה לו?
- האם הליך המדידה יכול גם מרכיבים של סביבת הלמידה, כגון חצר בית הספר והמסדרונות (Dignath & Buttner, 2018) וכן את המסגרת החינוך הבלתי פורמלי, לרבות שעת מחנך? במוסדות חינוך רבים ניתן לראות ביטוי לערכי בית הספר בפוסטרים התלויים במסדרונות ובחצרות, בקישוטים בכיתות, בפסוקים ובאמרות חכמים התלויים במרחבי הלמידה.
- מלבד רמת המאקרו הנוגעת למדיניות משרד החינוך, ראוי לבצע גם מדידה והערכה של חינוך מוכוון ערכים ברמת המיקרו, דהיינו ברמת בית הספר ואפילו ברמת הכיתה. לדוגמה, הנהלת בית ספר מעוניינת לבדוק את העמדות וההתנהגויות של תלמידיה לגבי ערכים הקשורים בשימור הסביבה, משום שבית

הספר השקיע משאבים בקידום נושא זה או משום חשיבות הנושא; בתי ספר, מורים או מחנכים בחינוך הממלכתי-דתי מעוניינים לבדוק את מידת המחויבות של תלמידיהם לשמירת ערכי הדת (פינקלשטיין, 2012) ומורים מכל זרמי החינוך יכולים לבחון את עמדותיהם של תלמידים ותלמידות בנושא ערכים הקשורים להערכת, פלגיאט והורדת עבודות מהאינטרנט (ברנהולץ ופלג, 2011).

כמו כן, למדידה והערכה של חינוך מוכוון ערכים עשויות להיות גם מטרות אקדמיות שאין להן בהכרח יישום ישיר במערכת החינוך, לרבות בדיקת המרכיבים הפילוסופיים בתוכניות הלימודים או בדיקת התמורות שחלו בהוראת מקצועות ספציפיים מאז קום המדינה.

בפרק השני דובר על הפער בין עמדות והתנהגויות בכל הקשור לערכים. מכאן נובע הצורך להתייחס לכל אחד מהם בתהליך המדידה והערכה ולבחון את הקשר ביניהם, או לחלופין להתייחס רק למרכיב אחד בהתאם להחלטה אפריורית, מתוך מודעות למגבלות הנובעות מכך. זאת ועוד, בתהליכי המדידה וההערכה ניתן ואף רצוי להתייחס לתהליכים הפדגוגיים, לרבות יישומם בפועל, וכן למשתנים אחרים הקשורים לחינוך מוכוון הערכים, כגון סביבת הלמידה ואקלים בית הספר.

שיטות הערכה - בחירת כלי המדידה ושיטות המדידה נגזרת בעיקר ממטרות המדידה ומהמשאבים העומדים לרשות המעריכים. שיטות המדידה מגוונות גם הן. חלקן מבוססות על איסוף נתונים הלכה למעשה מנבדקים: תלמידים, מורים, מפתחי תוכניות וכיוצא באלה. חלקן מבוססות על ניתוחי תוכן של התוכניות. הללו מכונים לעיתים "מחקרי כורסה" כיוון שצוות המדידה מקבל לידי את תוכנית הלימודים ומנתח את תכניה הגלויים, הסמויים והחסרים, בלי לבדוק את יישומן הלכה למעשה.

הנבדקים וקהלי היעד - לצד מטרות המדידה וההערכה יש לקחת בחשבון גם את הנבדקים ואת קהל היעד המזמין או מקבל לידי את דוח ההערכה. הנבדקים יכולים להיות האוכלוסייה כולה או קבוצות גיל מסוימות, מגזר או מגדר. קהל היעד יכול להיות מומחי תוכן ומומחי מדידה, מפקחים, מורים ומנהלים ואף הורים והתקשורת בכללה. מקבלי הדוחות נותנים משקל למבצעי המדידה וההערכה ולמידת מומחיותם, עד כדי פסילת הדוח או יישומו. הם גם מתייחסים למידת הפירוט בדוח ולניתוחים הסטטיסטיים שבו.

משאבים - אין ספק כי המשאבים העומדים לרשות תהליכי המדידה וההערכה קובעים במידה רבה את כלי המדידה ואת שיטות ההערכה, ואם בכלל תבצע מדידה כלשהי. מרכיבי התקציב והזמן הם קריטיים: חוקרת המעוניינת, לדוגמה, לבדוק את רמת האלימות בבתי הספר נדרשת לאסוף נתונים בדחיפות, על כן הכלי הזול והמהיר ביותר הוא השאלון. החוקרת מודעת לעובדה שעליה לערוך תצפיות כדי לבדוק את המצב בפועל, אך תצפית היא כלי יקר יחסית, ולא עומדים לרשותה זמן ותקציב הנדרשים לעריכת תצפיות. לכן היא תסתפק במידע מצומצם הנגזר מאילוצי משאבים.

2. סוגי כלים למדידה ולהערכה של חינוך מוכוון ערכים

2.1 כלים איכותניים

2.1.1 ניתוחי תוכן

באופן כללי, ניתן לחלק את ניתוחי התוכן לשתי רמות: (א) רמת המאקרו המתייחסת לחומרים רחבי היקף, כגון תוכניות לימודים וספרי הלימוד הנגזרים מהן; (ב) רמת המיקרו המתייחסת לחומרי לימוד המיועדים לכיתה ספציפית, כגון בחירתו של מורה בקטעי עיתונות המציגים ערכים מסוימים. שתי הרמות משלימות זו את זו והן נמצאות בליבת ניתוחי התוכן.

● ניתוחי תוכן ברמת המאקרו: תוכניות לימודים

המושג "תוכנית לימודים" מתייחס לתוכנית הפורמלית וליישומה, לספר הלימוד הנגזר ממנה והמדריך למורה, לשיטות הפדגוגיות הכרוכות בה ולנושא האחריותיות.

תוכניות לימודים רבות, יש אומרים כולן, מכילות מרכיבים הקשורים לחינוך מוכוון ערכים, הן באופן מפורש (explicit), הן באופן סמוי (implicit). לדוגמה, תוכניות לימודים במדעים מדגישות באופן מפורש לא רק את הידע המדעי אלא גם את ערך הדיוק והדיווח הנאמן לתוצאות הניסוי או התצפית. תוכניות אלה כוללות באופן סמוי ערכים הקשורים בפיתוח סקרנות, שאילת שאלות, חשיבה ביקורתית והסקת מסקנות מבוססות נתונים ועוד. כל אלה הם חלק אינטגרלי מתוכנית לימודים במדעים בכל שכבות הגיל (ראו בהרחבה בפרק 6 בדוח זה).

ניתוחי תוכן מתייחסים לחומרי הלמידה ולמרכיבים בתוכנית הלימודים, בהסתמכם על מילות ומושגי מפתח, קטגוריות ואינדיקטורים. דיקמן (תשמ"ז) מתייחס לשלושה סוגים של ניתוחי תוכן: ניתוח קונבנציונאלי, ניתוח ישיר וניתוח מסכם. ההבדל ביניהם נעוץ בעיקר במעריך הקודים המשמשים לניתוח. בניתוח הקונבנציונאלי הקודים נגזרים מהטקסט עצמו, בישיר - הקודים מסתמכים על תאוריות ומחקרים קודמים ובמסכם - הניתוח מלווה בהערכת הממצאים. ניתוחי התוכן מתייחסים לא רק למטרות הכתובות במפורש או במרומז, אלא גם לאלה החסרות בתוכנית הלימודים. נמצא, אפוא, כי איכות ניתוחי התוכן תלויה במידה רבה במומחיותם של המנתחים ומידת האמון הניתנת להם.

הארגון [IEA](#) (International Education Assessment) מתייחס במחקריו השונים לשלוש רמות של הערכת תוכניות הלימודים: תוכנית הלימודים הפורמלית-הרשמית (intended curriculum), תוכנית הלימודים המיושמת בפועל בבתי הספר (implemented curriculum) והישגי התלמידים בזיקה לתוכנית הלימודים (achieved curriculum) (Traverse & Westbury, 1989). ההבחנה בין שלוש הרמות של תוכניות הלימודים רלוונטית מאוד גם להערכה ולמדידה של תוכניות הלימודים מוכוונות הערכים. בתחום רגיש זה, תוכנית הלימודים הפורמלית עשויה להדגיש את חשיבותם של ערכים מסוימים, אך לא תמיד הם באים לידי ביטוי בהוראה בפועל בכיתות ועוד פחות מכך בתוצרי הלמידה (בושריאן, 2016). כך למשל במסמך תוכנית הלימודים בספרות לחטיבת הביניים נכתב כי מטרת תוכנית הלימודים היא "פיתוח היכולת להתמודד עם ערכי תרבות, חברה, ומוסר המשוקעים ביצירות הספרות, מתוך השקפת עולם יהודית ודמוקרטית" (ראו: המזכירות הפדגוגית, ל"ת). ברם, בפועל, מורים רבים מתמקדים בשיעורי הספרות במרכיבי הידע, האירועים והדמויות המתוארים ביצירה, מתעכבים לעיתים גם על מרכיבי השפה והסגנון, אך לא עוסקים בערכי התרבות, החברה והמוסר. מרכיבים אלה, לא רק שאינם באים לידי ביטוי בהוראה בפועל, הם גם אינם באים לידי ביטוי בהערכת הישגי התלמידים (ראו דוגמאות בהמשך, בסעיפים המתייחסים לניתוח ספרי לימוד).

ניתוחי תוכן של תוכניות הלימודים מתאימים מאוד למדידה והערכה של החינוך מוכוון הערכים. בחלק מתוכניות הלימודים הערכים כתובים במפורש במטרות התוכנית ובשיטות ההוראה המומלצות. במקרים שהם אינם מצוינים במפורש, ניתן להביא זאת לידיעתם של מפתחי התוכנית כדי שיוכלו להסיק את המסקנות המתבקשות. היעדרויות של ערך זה או אחר, אם יש כאלה, מצביעות על לקונה מצדם של מפתחי התוכנית או מצד המשרד המאשר את התוכנית.

● ניתוחי תוכן של ספרי לימוד

ניתוח מרכיבי החינוך מוכוון הערכים בספרי הלימוד הוא אחד התחומים החשובים במדידה והערכה. בישראל, כל גורם זכאי לכתוב ספרי לימוד בהתאם לתוכניות הלימודים וההנחיות הנלוות אליה. בדרך כלל ספר הלימוד מלווה במדריך למורה המפרט את המטרות, התכנים, המיומנויות, ההיבטים הפדגוגיים ועזרי הלמידה אם יש כאלה.

האגף לאישור ספרי לימוד במזכירות הפדגוגית במשרד החינוך בוחן את הספרים והמדריך למורה הנלווה להם ומאשר את שימושם. אגף זה בוחן את התכנים ואת התאמתם לתוכנית הלימודים, בודק את השפה ואת תקינותה ומוודא שאין פגיעה במיעוטים או בתרבות כלשהי ושפרסומות פוליטיות או אחרות אינן משולבות בספרים. האגף מתייחס גם לצורתו האסתטית של הספר.

- קיזל (2012) מפרט את התבחינים לבדיקת חומרי לימוד; תבחינים אלו מתאימים גם לחינוך מכוון ערכים:
- בדיקת חומר הלימוד: האם הוא מייצג את התכנים שנקבעו, את המשקל שניתן להם, איזונים והטיות. למשל, ייצוג נשים כביטוי לערך השוויון, בדיקה מה הייצוג הכמותי והאיכותני שלהן ובאיזה הקשר הן מוצגות.
 - בדיקת המשימות הלימודיות: האם הן מתאימות לחומרי הלימוד ולשכבות הגיל?
 - בדיקת אמצעי המחשה ואיזה שימוש נעשה בהם, לרבות תמונות ומפות.
 - בדיקת הקשר בין חומר הלימוד בספרים ובין תהליכי ההערכה של התלמידים.
 - בדיקת התאמות והטיות ביחס למגמות אוניברסליות (זכויות אדם) כפי שבאות לידי ביטוי באמנות האו"ם וכיוצא באלה.
 - בדיקה של הגישות השונות הבאות לידי ביטוי בתהליכי למידה, כגון גישה המעמידה במרכז ידעומונויות לעומת גישה המדגישה חקר, גילוי אישי, עידוד חשיבה, עבודה עם מקורות וריבוי פרספקטיבות.

בתבחינים הרשמיים של האגף אין התייחסות למרכיבים ערכיים. למרות זאת, בחלק מהמקצועות הרכיב הערכי מודגש הן בתוכנית הלימודים, הן בספרי הלימוד. גם מחקרים שבדקו ספרי לימוד התייחסו, בין השאר, למטרות בתחום העמדות והערכים. אבישי ורוטנברג (2012) השוו את תוכניות הלימודים וספרי הלימוד במקצועות "רווי ערכים", אזרחות והיסטוריה, בארבעה מגזרים: חינוך ממלכתי, ממלכת ידתי, חרדי וערבי. ההשוואה התייחסה למטרות ההוראה, מספר שעות ההוראה בשכבות הגיל השונות, נושאי הלימוד והערכים העומדים בליבת התוכנית. השוואה זו הצביעה על פערים משמעותיים בין המגזרים בתוכניות הלימודים הנ"ל ובספרי הלימוד.

דוגמה נוספת היא עבודתה של רוזנטל (2016) שערכה מחקר משווה בנושא ערכים בספרות ילדים בקרב מגזרי החינוך השונים. מחקרה התמקד בתכנים ובאמצעים ספרותיים וויזואליים. רוזנטל מדגישה את חשיבות הקניית הערכים בגיל הרך וכיצד הם באים לידי ביטוי בספרות ילדים. בספר הילדים "איה פלוטו", למשל, מודגם הערך החברתי ולצידו ערך הקניין - שני ערכים העומדים בליבה של התרבות המערבית בכלל והתנועה הקיבוצית בפרט.

מחקריהם של קיזל וירושלמי עסקו בניתוח ספרי לימוד בהיסטוריה ובאזרחות, וניתוחם מעלה אפשרות להציף סוגיות ובעיות הקשורות בייצוג הולם של מגזרים או מיעוטים בספרי לימוד (ראו קיזל, 2012; קיזל וירושלמי, 2021).

קיזל (2012) מציין כי

"חקר ספרי לימוד עשוי לשמש ככלי להבנה של התרבות הלאומית, מרכיביה והיחס בינה לבין מורשות תרבותיות אחרות. זאת על סמך בדיקת מרכיבים כמו תוכן, הקשר וכמות, מרכיבים טכניים ופורמליים. למשל, חוקר ספרי לימוד עשוי לבדוק - מהו מכלול הנושאים הבא לידי ביטוי בתוכניות הלימודים ובספר; לאילו נושאים יש התייחסות רבה מבחינת רוחב היריעה; ואילו נושאים הושמטו או שההתייחסות אליהם מועטה. בדיקת המרכיבים הללו מאפשרת לאתר ולזהות הנחות סמויות של האידיאולוגיה התרבותית שלאורה נכתבו הטקסטים" (קיזל 2012, עמ' 110-111, וראו גם: מטיאש ונידרלנד, תשנ"ה).

קיזל מתריע כי "כך ניתן גם לחשוף מניפולציות המסייעות לפתח אצל התלמיד תמונת עולם מסוימת וזיכרון קולקטיבי בהתאם לאידאולוגיה" (קיזל, 2012, עמ' 111). נטיות לעצב את ההיסטוריה והתרבות בהתאם לנרטיב מסוים קיימות במדינות רבות, בעיקר באלו הנמצאות בסכסוך עם שכנותיהן.

במאמרם בעיתון הארץ מדגישים קיזל וירושלמי את החשיבות של ניתוח ספרי לימוד. בקרב הציבור רווחת התפיסה שספרי הלימוד הם ניטרליים ונועדו להעביר ידע וערכים מוסכמים. עם זאת, מאז מלחמת העולם הראשונה מערכות חינוך השתמשו בספרי הלימוד ככלי להבטחת אחידות בקרב כל התלמידים במדינה. על אף שקיימים היום אמצעי מדיה נוספים להעברת תכנים, לספרי הלימוד הרשמיים נותר מעמד מרכזי בתהליכי ההוראה והלמידה בתיכונים בישראל (קיזל וירושלמי, 2021).

דוגמה לכך מביא קיזל (2012) בניתוח ספרי הלימוד בהיסטוריה, המציגים "היסטוריה משועבדת". לדבריו, נושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני מוצג באופן חד ממדי, לפי הנרטיב המוסכם במשרד החינוך. בניתוח ספרי לימוד באזרחות לכיתות י'-י"ב מצביעים קיזל וירושמי (2021) על "ייצוג נשים באופן שאינו הולם את מעמדם בחברה ואת ערך השוויון". בספרי הלימוד שבחנו החוקרים נמצא ייצוג חסר של נשים, ובמיוחד בתפקידי מנהיגות. רק בשני תחומים ייצוג הנשים היה גדול יותר מייצוג הגברים: בעבודות בית ובעבודות למען נזקקים. מרכיבי התרבות והשפעתם באים לידי ביטוי לא רק במקצועות הומאניים אלא גם במקצועות מדויקים (STEM) (Dori, Mevarech & Baker, 2018).

לא רק בישראל עוסקים בניתוח ספרי לימוד ובהתאמתם לערכי התרבות, החברה והמוסר. בהקשר זה מעניין לבחון את המדריך לחקר ולהערכה של ספרי לימוד שפרסם ארגון אונסק"ו. (Pingel, 2010). המדריך מציע קריטריונים רבים להערכה, ובהם התאמת הספר לתוכנית הלימודים ולגיל התלמידים, התאמת התכנים למטרות הלימוד כפי שהן מנוסחות על ידי משרדי החינוך, נושאי חובה ונושאי בחירה, חומרי עזר, מחברי הספרים והאג'נדה שלהם ועוד. במדריך מודגש כי הערכת תוכניות הלימודים וספרי הלימוד צריכה לתת מבט מקיף על התכנים והפדגוגיות המיושמות בתוכנית, לאתר פרטים שהושמטו, להתעכב על דיונים בנושאים השנויים במחלוקת ולהמליץ המלצות לשיפור.

● ניתוחי תוכן ברמת המיקרו

כאמור לעיל, בשונה מרמת המאקרו המתייחסת למדיניות לאומית או לרמה הכלל-ארצית, רמת המיקרו מתייחסת לחומרי לימוד המיועדים לכיתה ספציפית. בתחומי לימוד לא מעטים, מורים מביאים לדיון קטעי עיתונות, מאמרי דעה, הסכתים, סרטונים וכיוצא באלה, המשקפים את הערכים שאותם הם מבקשים להנחיל לתלמידיהם. אלו חומרי לימוד המתווספים לספרי הלימוד ולחומרי עזר אחרים.

כמו כן, מורים משתמשים גם בחומרי למידה שהם מפתחים בעצמם וכן במערכי שיעור שהם מכינים לקראת ההוראה בפועל. ניתוח תוכן של חומרים אלה מלמד גם הוא על הערכים שהמורים בוחרים לטפח, נוסף על תוכנית הלימודים הפורמלית או במקומה. לעיתים חומרים אלה הם הליבה של החינוך מכוון הערכים. הקריטריונים לניתוח עשויים להיות זהים לקריטריונים ברמת המאקרו, אם כי ניתן לפתח קריטריונים נוספים בהתאם למטרות הבדיקה.

חומרי לימוד המשמשים בשיעורי מחנך - בישראל מתקיימים שיעורי מחנך המוקדשים, בין השאר, לחינוך מכוון ערכים. שעות מחנך מוקדשות למגוון נושאים כגון צדק חברתי, שינוי חברתי, דמוקרטיה, יחס לאָחַר, מגדר, תרבות הצריכה, חופש דיבור ועוד. מדידה והערכה של מקבץ שיעורי מחנך עשויות לתת מידע מכליל על הערכים שאליהם נחשפים התלמידים בשכבות הגיל השונות ועל הערכים שהמשרד מעוניין לחנך אליהם אבל בפועל לא ניתן להם דגש בהוראת המקצועות השונים, אלא בשעת מחנך.

ניתוח תוכן של מערכי שיעור - משרד החינוך מציע תבנית למערך שיעור הכוללת את מטרות השיעור, נושא

השיעור, פתיחה, גוף השיעור והשיטות הפדגוגיות המיושמות בו, סיכום השיעור, עזרים וחומרי למידה, לרבות הזמן המוקדש לכל רכיב. הקריטריונים הללו יכולים לשמש מצע למדידה ולהערכה של מערכי שיעור בכלל ושל שעת מחנך בפרט.

ניתוחי תוכן של סביבת הלמידה - סביבות הלמידה משקפות לעיתים קרובות את הערכים שבית הספר מבקש להנחיל לתלמידיו ולתלמידותיו. דוגמאות יש לרוב: ברוב בתי הספר יש פינת הנצחה לנופלים המלווה בהתייחסויות לאהבת הארץ (פריצקר ובציר, 2020); על חשיבות ערך ההכלה והקבלה ניתן ללמוד מפוסטרים עם הכיתובים "ואהבת לרעך כמוך" או "מה ששנא עליך אל תעשה לחברך". ערכים באים לידי ביטוי גם בצילומים של דמויות (רבנים לעומת זמרים), מקומות ונופים, מפות, פוסטרים המדגישים את ערכי המזון, הישגי ספורט וכן הלאה - אלה מרמזים גם הם על הערכים העומדים בליבת העשייה החינוכית בבית הספר. מיפוי הכרזות - מה שיש בהן ומה שנעדר מהן - עשוי להוות נדבך נוסף במדידה ובהערכה של חינוך מוכוון ערכים.

ניתוח תוכן של יומני תלמידים - כלי נוסף למדידה ולהערכה של חינוך מוכוון ערכים הוא ניתוח תוכן של יומני תלמידים. בקורס "חינוך לשלום ולקבלת האחר והשונה דרך הספורט" ניתוח לידור וזך (2020) את היומנים הרפלקסיביים של סטודנטים להוראה במטרה להבין את הדילמות המוסריות-ערכיות שלהם ואת משמעות הפעילות בהקשר החינוכי. הניתוחים כללו דיווחים, יומנים, חיבורים וסיפורים אישיים והם שפכו אור על חוויות השינוי של הסטודנטים בעקבות הפעילויות.

ניתוחי תוכן באמצעים דיגיטליים - קיימות בשוק תוכנות רבות המיועדות לניתוחי תוכן. הן מבוססות על זיהוי מילות מפתח ושכיחותן כמרכיב בניתוחי התוכן. קיימות גם תוכנות המציגות את הניתוח באמצעים ויזואליים ייחודיים המדגישים את שכיחות המילים במסמך. דוגמה לתוכנה כזו היא word cloud המציגה בצבעים ובפונטים שונים כל אחת מהמילים הרלוונטיות. תוכנות כאלו עשויות להקל על הניתוח אך ספק אם הן יכולות לשמש גורם יחיד בניתוח המסמכים, ללא ניתוח מעמיק של מומחה בתחום התוכן והפדגוגיה.

יתרונות ניתוח תוכן

יתרונות העיקרי של ניתוח תוכן הוא זמינותו ויכולתו להסיק מסקנות באופן ישיר מניתוח הטקסט. יתרון נוסף כרוך באפשרות לאתר מרכיבים חסרים בתוכנית ואף לבדוק שינויים בתוכניות הלימודים לאורך זמן. ממצאי הניתוח עשויים לסייע לקובעי מדיניות לעצב את תוכניות הלימודים במקצועות השונים. אם ניתוחי התוכן מוצגים לקהל הרחב, המידע עשוי להראות כיצד נושאים שונים, לרבות נושאים הקשורים לחינוך מוכוון ערכים, מוצגים לתלמידים.

מגבלות ניתוח תוכן

המגבלה העיקרית של כלי זה היא הניתוק בין ניתוח התוכן לבין היישום בפועל של התוכנית וחוסר ההתמקדות בתוצרי הלמידה. כיוון שתוכניות לימודים כוללות גם את מרכיבי היישום בפועל והשיטות הפדגוגיות המומלצות, אין די בניתוחי התוכן בלבד, אלא יש להשתמש גם בכלים נוספים.

2.1.2 תצפיות

התצפית מיועדת לאיסוף נתונים בזמן ובמקום שבו מתרחשת התופעה הנבדקת. ניתן להשתמש בתצפיות כדי לבדוק את יישומן של תוכניות לימודים, ההתרחשויות הקורות בכיתה, בבית הספר או מחוצה לו, לבדוק את סביבות הלמידה ואת התנהגויות המשתתפים: מורים, תלמידים והאינטראקציה ביניהם. (ראו למשל, O'Leary, 2020). לעיתים התצפית מלווה בריאיון שבו מציג המורה את התכנון וההכנה לשיעור, את עיצוב סביבת הלמידה, את הסטיות מהתכנון (אם קרו) ואת הסיבות לכך, וכן הערכה של המורה את תהליך ההוראה

בפועל והקשרה לביצועי התלמידים.

דיקמן (תשמ"ז) מנתח כיצד ניתן להשתמש בתצפית כדי לבדוק את יישומן של תוכניות לימודים. בהקשר לחינוך מוכוון ערכים, התצפית מאפשרת לבדוק כמה נושאים:

- בדיקה של תהליכים בכיתה או בבית ספר, כגון בדיקת ערכי הדמוקרטיה כפי שבאים לידי ביטוי בפועל בחיי היום-יום בבית הספר ובאירועים מיוחדים.
- בדיקה האם מטרות התוכנית הושגו.
- יישום התוכנית הלכה למעשה.
- זיהוי קשיים ואתגרים בקרב התלמידים או הצוות ביישום התוכנית.
- זיהוי שינויים שהכניסו המורים בתוכנית.
- זיהוי תהליכים שאינם קורים בפועל, על אף שהם חלק מתוכנית הלימודים.

התצפית מצביעה גם על הדגשים הניתנים בתוכנית לחינוך מוכוון ערכים באופן גלוי או סמוי, או לדגשים שמיושמים באופן חלקי או כלל לא מיושמים. למשל, בית ספר החורט על דגלו את ערך ההכלה אך אינו מוכן לקבל תלמידים ממוצא מסוים או מורה המחייב את תלמידיו לכתוב רק דעות מסוימות ואינו מאפשר חופש ביטוי.

מומלץ גם למקד את התצפיות לא רק במורה או באינטראקציות בין המורה לתלמידיו ותלמידותיו, אלא גם בארגון של סביבת הלמידה. דיגנט ובוטנר (Dignath & Buttner, 2018) הבחינו בין "תצפית ישירה" המתייחסת למורה, לתלמידים ולאינטראקציה ביניהם, לבין "תצפית עקיפה" המתייחסת לסביבת הלמידה ולדרך שבה היא מקדמת את התפיסה של בית הספר או של המורה.

התצפית הישירה מתעדת דקה אחר דקה, או במרווחי זמן קצרים קבועים, את התנהגויות המורה והתלמידים, לפי קריטריונים שנקבעו מראש בהתאם למטרות המדידה. לדוגמה, במחקרים שעוסקים במכוונות עצמית ללמידה (SRL – self regulated learning) התצפיות מתמקדות בשלושה מרכיבים: קוגניציה, מטא-קוגניציה ומוטיבציה. במחקרי אלימות, התצפיות מתמקדות באלימות מילולית ובאלימות פיזית. התצפית הישירה מבוססת על "דף תצפית" – טבלה המכילה את שמות התלמידים (בטורים) והזמן - בדקות או במרווחים קבועים (בשורות). כך ניתן לבדוק בכל פרק זמן את התנהגותם של כל תלמיד ותלמידה ושל הכיתה כולה. התצפית צריכה להיות מלווה במחווים מפורטים.

במקביל לתצפית הישירה שאיננה מערבת את התצפיתנים, קיימת גם תצפית משתתפת (participant observation) אשר במסגרתה התצפיתנים נוכחים תקופה ארוכה יחסית בקבוצה הנבדקת ומשתתפים הלכה למעשה באירועים המתרחשים. מטרתה של התצפית המשתתפת להתקרב ככל האפשר לקבוצה הנחקרת ולתארה באופן אותנטי מזוויות שונות. אשר על כן, תצפית משתתפת מתאימה מאוד למדידה ולהערכה בתחום החינוך מוכוון הערכים. מחקרה של תמר אלואר (1992) המתאר את הפרדוקס בחייהן של נשים חרדיות משכילות-מודרניות הוא דוגמה למחקר המבוסס על תצפיות משתתפות ממושכות.

למרות עלותה היקרה יחסית של התצפית, מרבים להשתמש בה כדי לתעד התנהגויות במקום התרחשותן. במקרים רבים זהו כלי המדידה המתאים ביותר. משרד החינוך הוציא חוברת הדרכה לעריכת תצפיות בגני הילדים (גולדהירש, וינוקור, וגנר וחדד, 2016). גימשי וחביב-נאמן (2015) ערכו תצפיות בבית ספר במטרה לזהות את הנסיבות והמאפיינים של אירועי אלימות במוסדות חינוך בישראל; תצפיות על (אי) שוויון מגדרי שנערכו בכיתות הצביעו על התנהגויות דיפרנציאליות של מורות כלפי בנים ובנות בישראל ובארצות אחרות (Aguillon et. al., 2020; Jones & Wheatley, 1990).

כלי נפוץ נוסף הוא תצפיות המבוססות על צילומי וידאו (ראו למשל, Shabtay, Michallsky & Mevarech, 2017). זוהי טכנולוגיה זמינה, קלה לתפעול ואינה דורשת כוח אדם מיומן לאיסוף הנתונים. קיימות תוכנות המסייעות בניתוח התצפיות, כגון Noldus Observer. תצפיות יכולות לשמש במדידה ובהערכה של התנהגויות המשקפות ערכים הן ברמת המאקרו, הן ברמת המיקרו, והן יכולות לתעד התנהגויות של תלמידים, מורים, מנהלים ואף הורים באינטראקציה עם ילדיהם.

לאור העובדה שיש פער בין עמדות להתנהגויות וכי עמדות אינן משקפות בהכרח התנהגויות, התצפית חשובה לחשיפת הפער הזה. למשל, במחקר מטא-אנליטי נבדקה יעילותן של שיטות התערבות שונות שנועדו לצמצם גזענות (מעל 400 מחקרים לרבות בישראל). נמצא כי גם במחקרים המועטים שבהם היה שינוי בעמדות הנבדקים, לא נמצא שינוי בהתנהגותם (Levy-Paluck, Porat, Clark, & Green, 2021).

יתרונות התצפית

- בוחנת את ההתנהגות בפועל של הנבדקים בזמן אמת ובמקום הרלוונטי למדידה.
- אינה תלויה בשיתוף הפעולה של הנבדקים, בעיקר כשהתצפית אינה "תצפית משתתפת".
- עשויה לבדוק היבטים לא מילוליים כגון שפת גוף, בעיקר בצילומי וידאו.
- מתאימה לאוכלוסיות שונות, כגון הגיל הרך, חינוך מיוחד, אוכלוסיות עם קשיי התבטאות או נבדקים שאינם מעוניינים להביע את עמדותיהם באופן מפורש.
- עשויה להתמקד גם בסביבות הלמידה, כגון חצר בית הספר, המסדרונות או חדר המורים.
- התייעוד נעשה דקה אחר דקה או במרווחי זמן קצרים קבועים, בזמן אמת באמצעות דפי תצפית.
- קיימות תוכנות מחשב המקילות על הניתוח.
- ניתן לפתח מדדים לבדיקת תוקף ומהימנות ולהמיר את הנתונים לנתונים כמותיים המאפשרים ניתוחים סטטיסטיים.
- השימוש בצילומי וידאו מאפשר להתבונן בסרטים שוב ושוב או לגזור קליפים ולערוך השוואות. איסוף הנתונים באמצעות הסרטים עשוי לשמש לא רק לצורכי מדידה אלא גם לצורכי השתלמויות מורים והכשרת מורים שבהם מתמקדים במרכיבים ערכיים. יש ארצות שבהן מקובל להשתמש בסרטי וידאו לצורך הערכת מורים.
- במקרים רבים ניתן להמיר את הנתונים האיכותניים המתקבלים מהתצפית לנתונים כמותיים ולהשתמש בשיטות סטטיסטיות מתאימות. כך עשויה התצפית לשמש גורם תומך למחקר כמותי (ראו בהמשך).

חסרונות התצפית

- זוהי בדיקה המתמקדת לרוב רק בהתנהגות הגלויה.
- חסר איסוף נתונים שיטתי של המניעים, העמדות והרגשות.
- איסוף הנתונים חלקי, מוגבל לזמן שבו נערך ולרגע שבו נצפה המשתתף. כדי להתגבר על חסרון זה מקובל לערוך תצפיות בנקודות זמן אחדות.
- איסוף הנתונים תלוי במידה רבה במקום שבו עומדים התצפיתנים, באפשרויות לראות את כל המשתתפים כל הזמן וביכולת לצפות באינטראקציות בין המורה לתלמידים ובין התלמידים.
- איסוף הנתונים תלוי בעיקר ביכולתו של התצפיתן להתעלם מרעשי רקע ולהמשיך לתצפת בלי להיות מעורב באירוע, כגון בזמן אירוע אלימות.

- הפעלת הכלי יקרה יחסית מבחינת איסוף הנתונים, אימון התצפיתנים וניתוח הנתונים, וזאת למרות השימוש האפשרי בכלים דיגיטליים לניתוח.
- הרקע התרבותי של התצפיתנים עשוי להטות את פרשנות איסוף הנתונים, בעיקר בתצפיות משתתפות.

2.1.3 ראינות

במחקרים איכותניים וגם במחקרים כמותיים נפוץ השימוש בראינות. הראינות מתחלקים לשלושה סוגים: ריאיון מובנה, ריאיון פתוח וריאיון חצי מובנה.

ריאיון מובנה כולל סדרת שאלות קבועה מראש. השאלות עצמן, ניסוחן וסדר הופעתן זהים עבור כל המרואיינים. יתרונו של הריאיון המובנה באחידותו, בתלות הקטנה יחסית במראיין ובקלות היחסית של השוואת התשובות של הנבדקים. חסרונו הגדול הוא חוסר הגמישות ומכאן המוגבלות בהבנת מלוא המורכבות ועולם המשמעויות של כל מרואיין ומרואינת. מגבלה זו באה לידי ביטוי באופן מיוחד במדידת ערכים שבהם לניואנסים יש חשיבות מיוחדת.

בריאיון פתוח סדרת השאלות אינה קבועה מראש אלא מתפתחת תוך כדי הריאיון. המראיין פותח את האינטראקציה עם המרואיין בשאלה כללית וממשיך משם בהתאם לתשובות המרואיין. יתרונו של הריאיון הפתוח הוא בגמישותו, בהיותו קשוב לתשובות המרואיין והאפשרויות להמשיך ולבדוק לעומק את תשובותיו. במיוחד יכול הריאיון הפתוח לחשוף תגובות מגוונות. לצד היתרונות, יש לריאיון הפתוח גם מגבלות: תלות ביכולותיו של המראיין וכן חוסר אחידות המקשה על השוואת התשובות ועל אפשרויות ההכללה.

ריאיון חצי מובנה כולל סדרה של שאלות בסדר לא קבוע ואפשרות להוסיף שאלות תוך כדי האינטראקציה עם המרואיין. ריאיון זה הוא כלי המדידה הנפוץ במחקר איכותני ועשוי לחשוף את הערכים של הנבדק, להצביע על מידת החשיבות המיוחסת להם ועל התנהגויות רלוונטיות כפי שהוא מדווח עליהן. יש לשים לב שהריאיון לא יגלוש לתחומים רגישים המיועדים לטיפולו של איש מקצוע.

הריאיון יכול להתבצע בטלפון, בווידאו, בזום, פנים אל פנים או בקבוצה. בחירת סוג הריאיון תלויה במטרת המדידה, בגיל הנבדקים, ביכולותיהם המילוליות ובתקציב העומד לרשות המדידה. הוא יכול להיות קצר ולכלול 2-3 פריטים או ריאיון עומק המתייחס למכלול ההיבטים של הערך הנבדק.

הריאיון יכול להציג שאלות פתוחות שבהן המרואיינים והמרואינות מביעים את דעתם באופן חופשי, שאלות "סגורות" שבהן המרואיין בוחר תשובה מתוך קבוצת תשובות אפשריות וריאיון שבו מציגים למרואיינים קונפליקט ובודקים כיצד הם פותרים אותו. ניתן להעריך את הריאיון גם בכלים כמותיים על ידי המרת תשובות הנבדקים על סקלת ליקרט (ראו בהמשך, בסעיף העוסק בשאלון).

דוגמה למחקר המבוסס על ראינות ערכה אלפייניסן (2019) במסגרת פעילותה של ועדה זו. המחקר התבסס על 12 ראינות עומק שנערכו עם נציגים ממטה המשרד, נציגי רשות מקומית, מנהלי בתי ספר, רכזת חברתית, יועצות חינוכיות, מורים ותלמידים. המחקר שרטט תמונה מקיפה על חינוך מוכוון ערכים בישראל: כיצד הוא מתבצע, בידי מי ומהן עמדות התלמידים והשותפים השונים לקידום הנושא.

יתרונותיהם של הראינות

- בריאיון פתוח, מראיינים מיומנים ומקצועיים עשויים לגלות בראינותיהם תובנות ייחודיות שלא צפו אותן מראש.
- יצירת אווירה נינוחה עשויה להביא לגילוי ערכים סמויים.

- ניתן להמיר את הראיונות לכלים כמותיים ולהשתמש בהם כתומכים לתצפיות, ניתוחי תוכן ואף למחקר כמותי.

חסרונותיהם של הראיונות

- הריאיון הוא כלי יקר יחסית מבחינת זמן ותקציב כיוון שניתן לקבל כל פעם מידע מנבדק או נבדקת אחת.
- הריאיון אינו בודק התנהגויות.
- הריאיון עלול להיות מוטה על ידי רצייה חברתית.

2.1.4 חקר מקרה

חקר מקרה הוא מחקר המתמקד במקרה או בתופעה ייחודיים. במרכזו מערכת סגורה בעלת גבולות ברורים כגון מבוגר, ילד, מוסד, אירוע או תופעה. זוהי מערכת דינמית ומורכבת והחוקר מנסה להבין את מאפייניה ומורכבותה תוך שימת לב להיבטים הרלוונטיים למקרה (אלפרט ושלסקי, 2013). בחקר מקרה מחפשים גם את המשמעות שמעבר למקרה עצמו ואת האפשרות ללמוד ממקרה בודד על תופעה רחבה יותר. דרך זו היא אקלקטית ושואבת מידע ממגוון כלים כגון תצפיות, ראיונות, שאלונים סגורים ונתונים דמוגרפיים וכמותיים (וינר מימר, תשע"ג).

ישנם שלושה סוגים של חקר מקרה: פנימי, אינסטרומנטלי וקולקטיבי. חקר מקרה פנימי מתייחס להיכרות מעמיקה עם מקרה כדי לעמוד על מהותו. חקר מקרה אינסטרומנטלי לא נעשה עבור המקרה עצמו אלא כדי להגיע לתובנות נוספות בנוגע לנושא מסוים. חקר מקרה קולקטיבי הוא אוסף של מקרים ספציפיים שבעזרתם, בדרך של דמיון או הנגדה, מגיעים לתובנות כלליות (Stake, 1995).

דוגמה לכך ניתן לראות במחקרה של וינר מימר (תשע"ג). בתי ספר רבים בישראל מקדמים את ערך הרב־תרבותיות ומקנים לו חשיבות רבה: רשת "קשת" מפעילה בתי ספר שבהם לומדים יחד תלמידים דתיים וחילוניים, ברשת הדו־לשונית לומדים יחד יהודים וערבים וברשת תל"י מדגישים לימודי יהדות במסגרת בתי הספר הממלכתיים. שימוש בחקר מקרה עשוי להביא לתובנות כיצד מתממש ערך הרב־תרבותיות בבתי ספר שהציבו אותו כערך מרכזי בתפיסתם. החוקרת וינר מימר נעזרה בחקר מקרה כדי לבחון את תוכנית הלימודים, ספרי הלימוד, התפיסה החינוכית, עמדות המורים כלפי רב־תרבותיות והיבטים נוספים ברשת תל"י.

חקר מקרה מעניין ניתן למצוא במחקרה של רותי בר־סיני (2020), אשר בדקה כיצד דיאלוג רב־תרבותי מחולל שינוי בערכים בקרב סטודנטים להוראה. מחקרה שילב ניתוח דיאלוגים בין הסטודנטים וניתוח תוכן של עבודות הסיכום שלהם.

2.1.5 מחקר נרטיבי

במחקר נרטיבי הנבדק או הנבדקת מספרים את סיפורם האישי או מתמקדים באירוע משמעותי בחייהם - מנקודת מבטם שלהם. דביר ושץ־אופנהיימר (2020) מסבירות כי "מחקר נרטיבי הוא כלי לחקר המציאות. הנרטיב מגדיר מחדש את תפיסות המציאות, מפרש את המציאות ונותן לה משמעות מעבר למילים" (עמ' 105). בחירת האירוע ודרך הצגתו משקפת לעיתים קרובות את ערכיהם של הנבדקים, כפי שמצאו דביר ושץ־אופנהיימר (2020) במחקרן, אשר בחן את התפיסות המקצועיות של מורים מתחילים באמצעות מחקר נרטיבי.

יתרונותיהם וחסרונותיהם של חקרי מקרה ומחקרים נרטיביים דומים לאלה שתוארו לעיל. מחד גיסא, המחקרים מקיפים, מביאים מידע ממקורות רבים, ובמחקר נרטיבי הנבדקים עצמם בוחרים במה להתמקד ואיך להציג את דבריהם. מאידך גיסא, אלו מחקרים יקרים, והם תלויים מאוד לאסוף את הנתונים ולנתח אותם. למותר לציין כי חקרי מקרה ומחקרים נרטיביים אינם מתאימים לכל קבוצת גיל ובוודאי לא למחקרים רבי משתתפים, אם כי הם יכולים להצביע על מגמות ותפיסות בקרב הנבדקים המייצגים את הקבוצה הנבדקת.

2.1.6 שימוש בדילמות מוסריות

השימוש בדילמות מוסריות ככלי מדידה והערכה של ערכים נפוץ בחקר חינוך מכוון ערכים. ניתן לקבל נתונים על עמדות ערכיות על ידי הצגת דילמות מוסריות לנבדקים וניתוח תשובותיהם. דילמות מוסריות מאתגרות את הנבדקים, עליהם להכריע בין העמדות ולבחור את המועדפת עליהם על פי קריטריונים שונים הרלוונטיים למקרה. לדוגמה, באילו מקרים מותר לשקר, אם בכלל? באילו מקרים מותר להפר פקודה, לעבור על חוק או לחלל שבת? מהם גבולות "ואהבת לרעך כמוך"? חשוב להתאים את הדילמות להקשר כגון רקע התלמידים וגילם ולא להציג דילמות תאורטיות ומנותקות מחייהם. אם התלמידים חוו אירוע שבו התעוררה דילמה מוסרית רצוי להשתמש בהזדמנות זו כדי להציף את עמדותיהם הערכיות.

דוגמה לכלי המבוסס על דילמות מוסריות מובאת בכלי VaKE אשר בודק ידע ומיומנויות הקשורות בערכים (Moral Competence Test - MCT, Weyringer & Patry, 2005). לנבדקים מוצגות תמונות והם מתבקשים להעלות שאלות המתייחסות לתמונות, ובהמשך לענות על השאלות שהעלו. היכולת המוסרית נבדקת באמצעות שני סיפורים שבהם מוצגות דילמות מוסריות. עבור כל דילמה מוצגת פעולה אפשרית מלווה ב-6 טיעונים בעדה ו-6 טיעונים נגדה. הנבדקים מתבקשים לדרג עד כמה הפעולה טובה ובאיזו מידה הם מסכימים עם כל אחד מהטיעונים.

הדילמות יכולות לחשוף עמדות שאינן גלויות וניתן לנסח את הדילמות בצורה כזו שהנבדק לא ידע מהי "התשובה הנכונה". למשל, "יש ילדים שחושבים שאסור לשקר בשום מקרה, אבל ילדים אחרים חושבים שבמקרים מסוימים מותר לשקר. מי צודק ומדוע?" הצגת דילמות באופן הזה מרמזת ששתי העמדות לגיטימיות לכאורה ואין העדפה של עמדה אחת על פני האחרת. דילמות מוסריות עשויות להפעיל תהליכים מטא-קוגניטיביים ומטא-רגשיים ובכך לחשוף לא רק את ההיבט הערכי הספציפי שבו עוסק המחקר אלא מערך שלם של ערכים הכרוכים זה בזה.

נוסף על כך, הצגת דילמות מוסריות עשויה להיות אותנטית או מותאמת לסולם ערכים וצרכים מסוים כמו זה של קולברג או לסולם הצרכים של מסלאו. יתרון נוסף הוא האפשרות להשתמש בדילמות מוסריות שכבר נבדקו במחקרים קודמים ונמצאו תקפות ומהימנות. קולברג, לדוגמה, השתמש בדילמת גניבת התרופה - באילו מקרים מותר לגנוב תרופה - כדי להראות את שלבי ההתפתחות המוסרית. חשוב לציין כי בשימוש בכלים אלו, כמו בשאר הכלים, צריך לתקף אותם וכן צריך לבדוק את המהימנות במדידה הספציפית של האוכלוסייה.

ניתן להציג דילמות מוסריות גם באופן עקיף באמצעות משחקים או תמונות. למשל, אפשר לבדוק העדפות חברתיות בקרב ילדים צעירים באמצעות הצגת בובה שחורה ובובה לבנה, ולשאול את הילדים עם מי יעדיפו לשחק, או להציג למבוגרים צילומים של דמויות ממגזרים שונים ולבקש מהם לציין את מי הם מעדיפים (Birnbau, Deeb, Segall, Ben-Eliyahu & Diesendruck, 2010).

לשימוש בדילמות מוסריות יש יתרונות אחדים:

- הדילמות עשויות לשקף את ערכי הנבדק בבואו לבחור את זו המתאימה לו ביותר מבין האפשרויות המוצגות.
- ניתן להשתמש בדילמות מוסריות ככלי הערכה גם בגילים צעירים, למשל לפי שלבי ההתפתחות בתאוריה של קולברג.
- ניתן להשתמש בדילמות ככלי מדידה לא רק באופן מילולי כמו ריאיון ושאלון, אלא גם באופן לא מילולי, באמצעות סימולציות ומשחק.

החיסרון המרכזי של הדילמות המוסריות הוא העלות הגבוהה יחסית של הניתוחים מבחינת זמן ומשאבים נדרשים. כמו כן, הנתונים והממצאים המתקבלים מסתמכים על תקפות הדילמות ומהימנות הניתוח, והם תלויים ביכולות השפתיות של הנבדקים וביכולות הניתוח של הבודקים. מחוונים המפרטים את דרך הציון (scoring) עשויים להפחית במידה רבה את הבעיות הכרוכות במהימנות הבדיקה, לרבות יכולת הניתוח של הבודקים. ניתן להיעזר בבודק או בודקת נוספים ובכך להגדיל את מהימנות הבדיקה, דהיינו לקבל מתאם גבוה בין ההערכות של שני הבודקים.

2.1.7 קבוצת מיקוד

קבוצת מיקוד מבוססת על דיון קבוצתי מונחה. במהלך הדיון הקבוצתי מלבנים נושא, למשל נושא שקשור למערך הערכים של הקבוצה. הדיון מסייע לכל אחד מהמשתתפים לחשוף את מערך הערכים שלו ולהיות חשוף לזה של שאר חברי הקבוצה (Merton, Fisko & Kendall, 1990).

בקבוצות מיקוד המנוהלות היטב, כל משתתף ומשתתפת עשויים להביע את עמדותיהם באופן ישיר וגלוי. קבוצת הדיון איננה כלי דיווחי, כלומר המשתתפים אינם אמורים לדווח על עמדותיהם או על התנהגותם; מטרת הקבוצה היא לחשוף את הרגשות ואת ההתלבטויות של המשתתפים. בניגוד לראיונות הנעשים בדרך כלל על בסיס אישי, קבוצות הדיון הן במהותן כלי קבוצתי.

יתרונותיהן של קבוצות המיקוד:

- בעזרת מנחה מומחה, המשתתפים מצליחים לזקק את ערכיהם ולהביע אותם בצורה ברורה יותר.
- הקבוצה מעניקה הזדמנות לכל משתתף ומשתתפת להביע את דעותיהם ועמדותיהם.
- לעיתים משתמשים בקבוצות מיקוד כחלק תומך במחקר הכמותי, בעיקר כאשר הממצאים אינם ברורים מספיק או מעוררים תהיות.

חסרונות:

- הכלי תלוי בכמה גורמים, ובהם מומחיותו של מנחה הקבוצה ונכונות המשתתפים להשתתף בדיונים ובאינטראקציה הנוצרת בין המשתתפים.
- קיימים קשיים בהכללה.
- הכלי יקר יחסית ונדרש זמן להסקת מסקנות.
- אינו מתאים למשתתפים בגילי יסודי ומטה.
- אינו בודק התנהגויות בפועל.

2.1.8 מחקר אתנוגרפי

מחקר אתנוגרפי מתבסס על עבודת שדה מקיפה לתיאור תופעות. זהו כלי הוליסטי שמטרתו לתאר ולהציג מרכיבים התלויים זה בזה, למשל המרכיבים המשפיעים על התלמיד בבית הספר. לרוב המחקר כולל תצפיות, בעיקר תצפיות משתתפות, ראיונות פתוחים וראיונות עומק, וכן בדיקת הסביבה הלימודית וחומרי הלמידה (LeCompte, & Schensul, 2010).

מחקר אתנוגרפי הוא כלי נפוץ ומתאים במהותו למדידה ולהערכה של החינוך מוכוון הערכים. דוגמה לכך היא מחקר שבדק את רמת האלימות המילולית והפיזית בגני הילדים בישראל (אלפרט ושלסקי, 2013). בדיקת נושא זה לא הייתה יכולה להתבצע על ידי שאלונים או תצפיות שהיו נותנות רק מידע חלקי.

יתרונות הכלי:

- התאמה לכל שכבות הגיל.
- ראייה הוליסטית הכוללת את כל המרכיבים העשויים לשפוך אור על ערכי הנבדקים.

חסרונות:

- עלויות גבוהות.
- דרוש זמן רב לאיסוף הנתונים.
- תלות גדולה במיומנויות החוקרים.

2.1.9 כלי מדידה והערכה המבוססים על תאוריית הערכים של שוורץ

כלי המדידה המבוססים על התאוריה של שוורץ ייחודיים בכך שהם מבקשים מהנבדקים לדרג את חשיבותם של ערכים נתונים מראש (על התאוריה של שוורץ ראו בפרק שתיים). הנבדקים אינם יכולים להוסיף ערכים שחשובים להם אך אינם מופיעים בשאלון ולרוב גם לא נדרשים להסביר את בחירתם (Schwartz et al., 2001).

במהלך השנים פותחו כמה סוגי שאלונים לבדיקת התאוריה של שוורץ, וכיום הם משמשים במחקר בצורות שונות. בנספח מובאות דוגמאות של שאלונים אלה.

● [The Schwartz Value Survey – SVS \(Schwartz, 1992\)](#)

השאלון מורכב מ-56 היגדים המתארים ערכים, וכל ערך מלווה בהסבר קצר על מהותו. הנבדקים מתבקשים לדרג לפי סולם ליקרט עד כמה כל ערך משמש עיקרון מנחה בחייהם: החל מציון 7 (הכי חשוב) ועד 0 (לא חשוב) וכן ציון 1- (מנוגד לערכים שלי).

● [The Short Schwartz Value Survey – SSVS \(Lindeman & Verkasalo, 2005\)](#)

גרסה מקוצרת של ה-SVS המבוססת על 10 ערכים נבחרים. דרך המדידה זהה לדרך המדידה של ה-SVS.

● [Portrait Value Questionnaire – PVQ \(Schwartz et al., 2001\)](#)

השאלון מתאר 40 דמויות שונות, לרבות הערכים שלהן והתנהגותן. למשל "האיש הזה חושב על רעיונות חדשים, יצירתיות חשובה לו, הוא אוהב לעשות דברים בדרכו שלו". הנבדקים צריכים לציין עד כמה הדמות דומה להם על סולם מ-1 עד 6.

● [The European Social Survey – ESS \(Since 2001\)](#)

השאלון בנוי מ-21 פריטים הלקוחים משאלון PVQ. אולם בשונה מה-PVQ המתאר בקיצור פרופיל של דמויות, ESS מציג דילמה שבה מתואר קונפליקט בין ערך והתנהגות. גם ב-ESS נדרשים הנבדקים לציין עד כמה הדמות המתוארת דומה להם.

● **Schwartz Values Best-Worst Survey – SVBWS (Lee, Soutar & Louviere, 2008)**

שאלון זה מבוסס על 10 ערכים נבחרים. לנבדקים מוצגת רשימת ערכים הנמצאים בקונפליקט זה עם זה והם מתבקשים להשוות את מידת החשיבות של הערכים עבורם ולהכריע ביניהם. למשל, שוויון, ניקיון, הצלחה ושמירה על הסביבה.

● **The Picture-Based Value Survey for Children – PBVS-C (Döring, 2010)**

הכלי מורכב מכרטיסיות ובהן תמונה או ציור של דמות המבצעת פעולה וכיתוב מתחתן. הכלי בנוי מ-20 פריטים, (items), שני פריטים עבור כל ערך. התמונות מודפסות על כרטיסיות והילדים מתבקשים לדרג את החשיבות שלהן בין "חשוב מאוד" ל"לא חשוב כלל".

● **Animated Values Instrument – AVI (Collins, Lee, Sneddon & Döring, 2017)**

כלי זה הוא גרסה מתקדמת של PBVS-C ומבוסס על סרטוני אנימציה באורך של כ-5 שניות כל אחד. הכלי בנוי מ-21 סרטונים שכל אחד מהם מורכב מ-5 תרחישים. באמצעות תמונה של פרצוף שמח או עצוב, הנבדקים מתבקשים לדרג עד כמה הם דומים לדמות המאוירת. למשל, ערך ההישגיות שפירושו מידת השאפתנות והרצון להצטיין נמדד באמצעות סרטון המציג את האמרה "אני רוצה להיות הכי טוב"; הרצון להתמודד עם אתגרים ולחוות שינויים מתמידים והתרגשות נמדד באמצעות סרטון המציג את האמרה "אני רוצה לעשות דברים בצורה שונה ומלהיבה".

נוסף על הכלים שהוצגו לעיל, חשוב לציין גם את שאלוני הערכים של רוקח (1973). רוקח הגדיר מערכת ערכים ויצר כלים לבדיקת תקפותה של התאוריה. כל נבדק מקבל כרטיסיות עם שם של ערך ועליו לדרג את הערכים על פי מידת חשיבותם בעיניו. למשל, כבוד עצמי, הכרה חברתית, תחושת הישג, שלום עולמי, חיים מרגשים, חופש, הנאה, ביטחון משפחתי ועוד (Johnston, 1995).

2.2 כלים כמותיים

2.2.1 שאלון דיווח עצמי

שאלון דיווח עצמי הוא אחד מכלי המדידה הנפוצים ביותר למדידה ולהערכה במערכות חינוך. השאלון מורכב מהיגדים המתייחסים לידע, תחושות ועמדות, והנבדקים מתבקשים להגיב לכל היגד. השאלון צריך להיות מותאם לגיל הנבדקים, הן מבחינת התוכן, הן מבחינת הניסוח ומספר ההיגדים.

קיימים סוגים שונים של שאלוני דיווח עצמי: שאלון סגור, שאלון פתוח, ושאלון סגור המשולב בשאלות פתוחות המאפשרות לנבדק להסביר את תגובותיו. כל אחד מסוגי השאלונים ניתן לשימוש בכתב או בכלים דיגיטליים אינטראקטיביים.

בשאלון סגור הנבדקים מדרגים את מידת הסכמתם לכל היגד על סקלת ליקרט הבנויה מכמה דרגות, החל במצומצמת ביותר (מסכים או מתנגד) וכלה בכמה דרגות של הסכמה, כגון: מסכים בהחלט, מסכים, אין לי דעה, מתנגד, מתנגד בהחלט. בקרב החוקרים קיימת מחלוקת באשר למספר דרגות ההסכמה האופטימלי: שימוש בסקלה מ-1 עד 10, מספר דרגות זוגי ומספר דרגות אי זוגי, כדי להגיע לתשובה מדויקת ככל האפשר ולהימנע מתגובות מתחמקות, לכאורה.

דרך נוספת לבניית שאלון סגור היא באמצעות השוואה בין שני טיפוסים אנשים, כשהנבדקים מתבקשים לענות למי מהם הם דומים ועד כמה (דומה מאוד, דומה, לא דומה, לא דומה בכלל). דרך זו מפחיתה רצייה חברתית כיוון ששני "הטיפוסים" מקבלים לגיטימציה. כמו כן, הנבדקים לא צריכים להצהיר על תחושותיהם בצורה מפורשת אלא מעידים על עצמם בדרך עקיפה ואומרים כי הם דומים או לא דומים לאדם המתואר בהיגד.

דוגמה לכך הציגה הרטר (Harter, 1981) בשאלון המוטיבציה שהיא פיתחה. ההיגדים בשאלון מוצגים בצורה כללית: "יש ילדים שאוהבים לפתור בעיות מורכבות אבל אחרים אוהבים לפתור בעיות קלות", והנבדקים נדרשים להשיב למי הם דומים ועד כמה. נהוג להציג בתחילת השאלון דוגמה ניטרלית כדי להראות שאין העדפה לטיפוס מסוים, למשל "יש ילדים שאוהבים לשחק בחוץ אבל יש ילדים שאוהבים לשחק בבית. למי את/ה דומה?". על הנבדקים לסמן את העדפתם: "אני דומה מאוד לילד שאוהב לשחק בחוץ".

שאלון מסוג זה מתאים למדידה ולהערכה בתחום החינוך מוכוון הערכים כיוון שהנבדקים צריכים להזדהות עם ערך מסוים המיוצג בהיגד. במחקרים מאוחרים יותר הוצגו היגדים שתיארו רק דמות אחת, והנבדקים נדרשו לענות באיזו מידה הם דומים לדמות המתוארת. למשל, להיגד "הילד הזה אף פעם לא מעתיק בבחינות" הוצגו שלוש התשובות אפשריות: "אני דומה לו", "אני לא כל כך דומה לו" או "אני בכלל לא דומה לו".

מספר ההיגדים הרצוי אינו מוסכם על ידי החוקרים בתחום. מחד גיסא, רמת המהימנות תלויה בין השאר במספר ההיגדים ובגודל המדגם. בהכללה ניתן לומר שככל שמספר ההיגדים גדול יותר ומספר המשיבים יותר גדול - מהימנות השאלון גדלה אף היא. מאידך גיסא, מספר גדול של היגדים עלול לעייף את הנבדקים ולגרום להם לענות תשובות כלאחר יד.

אחת השיטות הסטטיסטיות לבדיקת איכותו של שאלון נוסף על בדיקת מהימנותו היא ניתוח גורמים. בשיטה זו מאורגנים כל ההיגדים באשכולות, כאשר ההיגדים בכל אשכול קשורים זה לזה אך הקשר בין אשכול לאשכול בדרך כלל רופף. ניתוח גורמים עשוי להצביע גם על היגדים יוצאי דופן, שייתכן ויש מקום להוציאם מהשאלון. הניתוח מתאים במיוחד לשאלונים הבודקים כמה ערכים, בהצביעו על האשכולות השונים המהווים את מערך הערכים.

לשאלון הסגור כמה יתרונות:

- הכלי זול ונוח להעברה, בעיקר להעברה קבוצתית.
- במהלך שיעור של 45 דקות ניתן לקבל תשובות מכל ילדי הכיתה.
- בכיתות נמוכות או במקרה של נבדקים עם קשיים בהבנת הנקרא, ניתן להקריא כל היגד ולבקש מהנבדקים לענות לפי הסולם המוצע.
- במידת הצורך אפשר להחליף את התשובות המילוליות בתמונות או בציורים המתאימים לגיל הנבדק.
- ניתן להשתמש בשאלונים כדי לבדוק מגמות השתנות (יציבות) של ערכים לאורך זמן. מדידה זו הכרחית בבדיקת יעילותן של התערבויות, או אף עמדות כלפי נושאים שונים.
- השאלון הסגור נוח לשימוש במדידות ברמת המאקרו כדי לקבל מידע על הנעשה במדינה כולה, או במחקרים בין-לאומיים המשווים בין מדינות. נוסף על כך השאלון נפוץ גם במדידות ברמת המיקרו, כלומר בבית ספר מסוים או בכיתה נתונה. כאשר בית ספר מעוניין לקדם נושא מסוים הקשור למערך ערכים, שאלוני דיווח עצמי עשויים לשקף את מידת השפעתה של התוכנית.

מנגד, לשאלון הסגור יש גם מגבלות. שאלוני דיווח עצמי עשויים להיות מוטים על ידי רצייה חברתית, ניסוח לא מספיק מדויק, התייחסות רק להיבטים שמחברי השאלון חשבו עליהם מראש ואי התייחסות למרכיבים הסמויים והמגוונים במדידת ערכים.

יש הסוברים כי ניתן לבדוק התנהגויות בעזרת שאלוני דיווח עצמי שבהם הנבדקים מעידים על עצמם. לכך קשורה סוגיית הניסוח והפנייה הישירה לעומת הפנייה המרומזת, למשל "אני אף פעם לא משקר" לעומת "אסור לשקר". רבים מעדיפים את הפנייה הלא ישירה על הפנייה הישירה בטענה שזו הראשונה נותנת

ממצאים יותר מהימנים. כך או כך חשוב לזכור כי שאלונים אינם מודדים התנהגויות בפועל.

סוג נוסף של שאלוני דיווח עצמי הוא **שאלון פתוח**. השאלון הפתוח עונה על חלק מהחסרונות של השאלון הסגור בכך שהנבדקים מתבקשים לענות על כל היגד באופן "חופשי" והם אינם כבולים לסקלה נתונה מראש. חסרונו של השאלון הפתוח הוא התלות ביכולות הלשוניות של הנבדקים, "בסובייקטיביות" הניתוח ובמשך הזמן הארוך יחסית הנדרש למענה לשאלון הפתוח ולניתוחו. כדי להתגבר על חסרונות אלו הציעו החוקרים שאלון סגור שכולל מתן הסבר לאחר כל היגד או מקבץ היגדים.

2.2.2 סקר

סקר הוא מדידה של תכונה, עמדה או דעה באמצעות מדגם והכללת הממצאים על כלל האוכלוסייה בעזרת שיטות סטטיסטיות. סקרים מבוססים על דיווחי הנשאלים, והכללתם עשויה לשקף את עמדת הציבור. דוגמאות לכך הם סקרי דעת קהל לגבי ערכי הדמוקרטיה, זהות יהודית וערכים דתיים (כמו שמירת שבת) או השירות בצה"ל ועד כמה הוא מחייב את כלל האזרחים. הסקרים יכולים להתבצע באופן חד-פעמי כדי לבדוק את עמדת הציבור כלפי סוגיה מסוימת בזמן מסוים, או באופן שוטף כדי לבדוק נטיות (trends) ושינויים בהקשר של הערך הנסקר.

איסוף הנתונים בסקרים מתבצע באמצעות ראיונות מקוונים, ראיונות טלפוניים, פגישות פנים אל פנים, רשתות חברתיות, פרסום בעיתונות, שאלונים הנשלחים בדואר או מופצים ידנית ושאלונים סלולריים המועברים באמצעות מסרונים ואפליקציות אחרות.

סוג השאלות הנפוץ בסקר הוא "שאלות פתוחות" ("מה דעתך על..."), אך ניתן להשתמש גם בשאלות רב-ברירה, שבהן הנבדקים בוחרים מתוך כמה אפשרויות ("האם אתה בעד א' או ב?"). סקרים יכולים לשלב ראיונות ושאלונים בהתאם למטרות.

בחירת המדגם היא קריטית באשר לאפשרויות ההכללה. המדגם חייב לייצג את האוכלוסייה באופן מהימן. כמו כן יש לשים לב לאחוז המשיבים מתוך המדגם שנבחר. אם אחוז המשיבים נמוך, יש לבדוק אם המדגם שנשאר עדיין מייצג את האוכלוסייה. במידת האפשר, כדאי לבדוק גם מי הם ה"נושרים" ומה הסיבה לנשירתם (האם הם תלמידים חלשים או חזקים, תלמידים מקבוצת מיעוט, תלמידים בעלי ערכים השונים מערכי קבוצת הרוב וכיוצא באלה). למשל אחוז המשיבים לשאלונים הנשלחים בדואר הוא נמוך ולא בהכרח מייצג את האוכלוסייה.

דוגמה לסקרים בעלי תהודה גבוהה היא סדרת המחקרים "מדד השלום". מאז יוני 1994 ערכו החוקרים יער והרמן סקרי דעת קהל חודשיים ובדקו שינויים בדעת הקהל ומגמות רווחות בנושא הקונפליקט הישראלי-פלסטיני ובנושאים נוספים המעסיקים את החברה הישראלית. נתוני המדד נאספים כל חודש בסקר טלפוני, המבוסס על מדגם הסתברותי מייצג של כלל האוכלוסייה הבוגרת בישראל.

דוגמה נוספת היא שורה של סקרי דעת קהל בין-לאומיים בנושאים הקשורים לדמוקרטיה. מדד הדמוקרטיה ([Democracy Index](#)), למשל, פותח על ידי השבועון הבריטי The Economist והוא מתייחס בין השאר לייצוג נשים בפרלמנט, איכות סביבה, חופש כלכלי, חופש עיתונות, שחיתות ופיתוח אנושי.

לסקר כמה יתרונות:

- הסקר הוא כלי זול יחסית ואיסוף הנתונים הוא מהיר.
- הסקר בדרך כלל אנונימי ומועבר בנפרד לכל נבדק ונבדקת. על כן, הנבדקים יכולים לענות תשובות כנות ולא להיות נתונים ללחץ חברתי.

- הסקר, במיוחד סקרים מקוונים, קלים מאוד למילוי ומסתכמים בלחיצה על כפתור. לכן רמת הדיקור (accuracy) גבוהה וניתוח התשובות יכול להיות מיידי.
- הסקר אינו תלוי ביכולות השפתיות של הנבדקים (בתנאי כמובן שהוא מועבר בשפה המובנת להם).
- כשהמדגם נבחר כראוי הוא עשוי לתת מידע על כלל האוכלוסייה. מתודולוגיה זו מאפשרת מיפוי נורמות אשר יוכל לשמש בסיס להשוואה במחקרים עתידיים. הנורמות עשויות לשקף את העמדות והערכים של כלל האוכלוסייה או תת־קבוצות בתוכה ולכן מאפשר גם השוואה בין קבוצות ובדיקת מגמות של שינוי (יציבות).
- המידע המופץ בציבור יכול לשמש מנוף לשינוי או לשימור. ניתן לנתח את הממצאים על בסיס SWOT: Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Trends - הכול בהתאם למטרות הסקר.

לעומת זאת, יש לסקר גם מגבלות:

- לעיתים הנבדקים יודעים מה מצופים מהם להשיב, ואף כי הסקר אנונימי הוא עלול להיות חשוף לרצייה חברתית.
- הסקר אינו בודק התנהגויות בפועל אלא מדווח על התנהגויות שהנבדקים בחרו לדווח עליהן - על התנהגותם, התנהגות חבריהם, קבוצת השתייכות שלהם או האוכלוסייה בכללותה.
- התלות במדגם היא משמעותית: מדגם מזדמן או מדגם שאינו מייצג את האוכלוסייה עלול להביא למסקנות מוטעות.
- בסקר הנערך פנים אל פנים, למראיינים יכולה להיות השפעה על תשובות הנבדקים.

2.2.3 מחקרים בין־לאומיים

ההתפתחות המואצת של מחקרים בין־לאומיים כגון TIMSS ו-PISA הביאה לפיתוח כלי מדידה גם בתחום החינוך מוכוון הערכים. מחקרים אלה מבוססים על שאלוני ידע ועמדות ובעלי תוקף ומהימנות גבוהים.

אחד המחקרים הוא ICCS International Civic and Citizenship Education Study (שפותח על ידי IEA) בנושא חינוך לאזרחות. מטרת השאלון לבדוק באיזו מידה צעירים (הנבדקים היו בכיתה ח', בני 13.5 שנים בממוצע) מוכנים לחייהם כאזרחים במדינה דמוקרטית. המחקר הראשון נערך ב-2009, השני ב-2016 והשלישי צפוי נערך בשנת 2022.

מחקר ICCS בודק ידע והבנה של מושגים הקשורים לאזרחות (civic and citizenship) וכן עמדות, אמונות, השקפות, תפיסות והתנהגויות בתחום זה. תחומי התוכן כוללים: חברה אזרחית ומערכות חברתיות, עקרונות אזרחיים, מעורבות אזרחית וזהויות אזרחיות.

בדומה למחקרים אחרים של IEA, גם תחום החינוך האזרחי כולל היבטים קוגניטיביים: ידע, ניתוח וכן הנמקה והיבטים רגשיים-התנהגותיים: אמונות לגבי ערכים, עמדות, כוונות להתנהגות והתנהגות על פי דיווח אישי.

השאלונים כוללים ארבעה סוגי היגדים כדי לאסוף מידע רחב ומגוון ככל הניתן בנושא מופשט כמו חינוך אזרחי.

למחקר ICCS יש כמה יתרונות. הוא מאפשר לבדוק שינויים לאורך זמן ולהשוות ממצאים בין מדינות. כמו כן השאלונים מהימנים ותקפים ונותנים מידע ברמת מאקרו.

מנגד, השאלונים אינם מוכוונים למדידה ולהערכה של היבטים ספציפיים החשובים למדינה מסוימת או לחברה מסוימת בתוך אותה מדינה. כמו כן, השאלונים הבנויים על דיווח עצמי עלולים להיות מוטים על ידי רצייה חברתית.

חשוב לציין כי ניתן להמיר כלים איכותניים לכלים כמותיים ולהפך. ההמרות נעשות בדרך כלל באמצעות הפיכת הנתונים לאחוזים וכן באמצעות שימוש בשיטות סטטיסטיות המאפשרות השוואות והכללות. לעיתים עורכים מחקרים איכותניים כמצע לבניית שאלונים. לחלופין, המחקרים האיכותניים עשויים לתמוך ולהעמיק את הממצאים הכמותיים.

2.3 כלים חדשים

בסוגי הכלים שנסקרו עד כה נעשה שימוש אינטנסיבי בחקר חינוך מכוון ערכים. בחלק זה אנו מציעים שימוש חדש בכלים קיימים בהקשר של חינוך מכוון ערכים. אומנם כל כלי בא לענות על חיסרון בכלים הקיימים, אך יש לשים לב כי גם לכלים יש יתרונות וחסרונות. החיסרון המשותף לכולם הוא שאין עדיין מספיק מידע על מהימנותם ותקפותם.

2.3.1 רשתות חברתיות דיגיטליות

רשתות חברתיות דיגיטליות הן כלי התקשורת הנפוץ ביותר במאה ה-21, בעיקר בקרב בני נוער. המשתמשים מצלמים את עצמם, את סביבתם, ואת האירועים הקורים להם. הסרטונים מתפרסמים ברשת וזוכים לתגובות. הרשתות החברתיות הדיגיטליות מבוססות על זמינות, תפוצה רחבה לאלפי עוקבים ואפשרויות תגובה מיידיות של החברים בה. המשתמשים ברשתות מרגישים "שהם על המפה". לעיתים קרובות הם מביעים (באופן גלוי או סמוי, מודע או בלתי מודע) את הערכים המעסיקים אותם, לרבות ערכים שאינם בהכרח מקובלים בחברה. בכך הופכות הרשתות החברתיות הדיגיטליות מצע מצוין לבדיקת ערכים, בעיקר ערכים הנמצאים בליבת המשתמשים.

למרות השימוש הנרחב ברשתות חברתיות דיגיטליות, למיטב ידיעתנו טרם נבדקו בהן ערכים, למעט צה"ל ששם לב לאחרונה לחשיבות התופעה והפנה משאבים לכך. הקריטריונים לניתוח כוללים בין השאר: הנושא שבחר המשתמש להפיץ (תוכן הפוסט), אופן ההצגה (מילולית, חזותית, קולית וכיוצא באלה), קהלי היעד לרבות המגיבים, וכמובן הערכים המובעים - הן הגלויים, הן הסמויים. היתרונות לבחירה ברשתות כמרחב לבחינת ערכים הם ברורים למדי: המשתמשים בוחרים באופן חופשי את הנושא ואת דרך הפצתו; הרשתות זמינות ותפוצתן רחבה. בכלי מדידה אחרים, החוקר בוחר באילו ערכים להתמקד ואותם הוא בודק, ואילו ברשתות החברתיות הערכים נבחרים על ידי המשתמשים, לעיתים, כאמור, אף באופן בלתי מודע.

עם זאת, חשוב לשים לב גם לחסרונות: ייצוגיות הרשת, שאלות אתיות ואפשרויות ההכללה. הניתוח עצמו דורש אפשרויות כניסה לרשת, משאבי זמן ותקציב ומומחיות של החוקרים.

2.3.2 סימולציות

בכלים שנסקרו עד כה חסר מאפיין אחד: הם לא בודקים התנהגויות במצבי קונפליקט או במצבים מיוחדים שהחוקרים מעוניינים לתעד. אומנם תצפיות ובעיקר תצפיות משתתפות מטרותן לבדוק התנהגויות בפועל, אך החוקרים אינם יכול להבטיח מראש כי הסיטואציה שהם מעוניינים לחקור אכן תתרחש במהלך התצפית. כך למשל, במחקר על יחסי מורים לתלמידים מקבוצות מיעוט, לא ניתן להבטיח שיתרחש אירוע חריג במהלך התצפית. על בעיה זו אפשר להתגבר בעזרת סימולציות המדמות אירועי אמת.

בשנים האחרונות השימוש בסימולציות ככלי מדידה הופך לשכיח יותר ויותר. סימולציות משמשות כלי למיון ולבדיקת התערבויות, בעיקר בתחום הכשרת מורים (וסרמן-גוטוויליג, אילוז ומברך, 2022). בסימולציה משתתפים כמה שחקנים המדמים סיטואציה חינוכית מסוימת, והנבדקים צריכים להגיב לסיטואציה ולשחקנים. הנבדקים יכולים להיות תלמידים, סטודנטים להוראה, מורים או מנהלים.

הסימולציות עשויות להביא לידי ביטוי את מערכת הערכים של הנבדק כשהן מציגות מצבי אמת ומעוררות דילמות ערכיות בהתאם להקשר המועלה בהן. למשל, בסימולציה המיועדת לבדוק את ערך ההכלה אפשר להציג סיטואציה שבה נדרשים המשתתפים לחלק תפקידים לתלמידים בעלי רקע שונה הלומדים בכיתה מעורבת. הנבדקים בתגובתם לסיטואציה יכולים לחלק תפקיד או לשלול אותו מאדם מסוים בגלל מוצאו, מגדרו, צבע עורו, מראהו וכולי. הסימולציות יכולות לשקף התנהגויות שהנבדקים לא היו מודעים להן. לעיתים כשהנבדקים נשאלים מדוע הגיבו בדרך זו או אחרת, הם בכלל לא מודעים להתנהגות שלהם. הבאת המידע לידיעתם מביאה לשינוי התנהגות. הסימולציות מלוות באינדיקטורים המסייעים בניתוח הנתונים.

יתרונותיהן של הסימולציות:

- הסיטואציה "טבעית" ומשקפת מצבי אמת.
- תוקף גבוה.
- לנבדקים לא ברורה בהכרח "התשובה הנכונה" ולעיתים קרובות הם פועלים מתוך אינטואיציה המשקפת את ערכיהם, גם אם אינם מודעים אליהם.
- הסיטואציה הטבעית מקטינה את התגובות הכרוכות ברצייה חברתית כיוון שהמשתתפים פועלים לעיתים קרובות באופן ספונטני, ללא עכבות וללא תכנון מוקדם.

חסרונותיהן של הסימולציות:

- עלות גבוהה יחסית.
- משך זמן מדידה ארוך.
- הסימולציה אינה מתאימה לכל קבוצות הגיל.
- המדידה תלויה בתסריט המוצג, בשחקנים ובהקשר שבו היא מוצגת.

2.3.3 כלים לא מילוליים

כל הכלים שתוארו לעיל מבוססים על אמצעים מילוליים, אך במדידה והערכה של מרכיבים ערכיים יש מקום לשבץ כלים לא מילוליים כדי לפנות להיבטים אחרים ולאוכלוסיות נוספות. גם הכלים הלא מילוליים חייבים להיות מלווים באינדיקטורים כדי לוודא תקפות ומהימנות.

● ציור

השימוש בכלי הערכה המבוססים על ציורים שהנבדקים מציירים נפוץ בעיקר במחקרים בילדים צעירים. הציורים יכולים לשקף את ערכיהם ועמדותיהם של המציירים בהקשר לנושא שנבחר בציור. דוגמה לכך היא ציורי משפחה של ילד גן. הדרך שבה מציירים הילדים את הוריהם, אחיהם ואחיותיהם ואף את עצמם (לעיתים הם לא כוללים את עצמם בציור) משקפת את יחסם למשפחה.

ניתן גם להשתמש בציורים מוכנים, להראות אותם לנבדקים וללוות אותם בהסבר קולי. דוגמה לכך היא מחקר שבו נבדקים בגיל הרך קיבלו ספרון ובו 25 ציורים מלווים בפס קול. חלק מהציורים תיארו את התופעה הנחקרת (אלימות בגן) וחלק מהם היו ניטרליים. הנבדקים התבקשו להתייחס לכל אחת מהתמונות ונשאלו שאלות כגון: "האם היום מישוהו הרס לך ציור או עבודה?" (רולידר ומינצ'ר, 2006; שפירא, 2003).

הערכה באמצעות ציורים איננה נחלתם הבלעדית של חוקרי הגיל הרך, וניתן להשתמש בהם גם בעת מחקר בשכבות גיל אחרות. כך למשל, ניתן לבקש מסטודנטים לצייר פוסטרים לכבוד יום העצמאות ואלו ישקפו את מערכת הערכים של הסטודנטים כלפי מדינת ישראל. עוד אפשר לבקש מתלמידים לבטא את רעיון הלמידה בציור (draw learning) וכך ללמוד על תפיסתם את הלמידה ואת יישומה. משימת הציור יכולה להינתן לפני התערבות או אחריה, כדי לבדוק את השפעת ההתערבות על תפיסת התלמידים את הנושא הנבדק.

יתרונות הציור:

- משקף עמדות סמויות.
- ניתן לפרשנות מרחיבה.
- מתאים לכל הגילים ובמיוחד לילדים בגיל הרך.

חסרונות הציור:

- שימוש מוגבל במדידות המיועדות לקהלי יעד גדולים.
- יכולות להיווצר בעיות בהקשר של תיקוף ומהימנות.

● צילום

צילום הוא אמצעי נוסף למדידה ולהערכה בתחום החינוך מוכוון הערכים. אפשר להטיל על הנבדקים לבחור ערך ולבטא אותו בצילום. זמינות המצלמות והיותן ידידותיות למשתמשים מאפשרות את השימוש בהן גם בגני הילדים (Matsui, 2020). ילדים בגיל הזה יכולים לצלם סיטואציות מתוך הגן וכך לשקף את עמדותיהם ואת ערכיהם.

יתרונות הצילום דומים ליתרונות הציור. זהו כלי לא וורבלי אשר יכול לשקף ערכים סמויים. יתרה מזו, צילום הוא מיומנות פופולרית אשר עשויה לעורר פחות התנגדויות בקרב הנבדקים מאשר ציור שלעיתים נדמה כי מתאים יותר לגילים צעירים. גם חסרונות הצילום דומים לחסרונות הציור. אומנם הצילום מתאים גם לילדים בגיל הגן, אך יש לשים לב שנושא הצילום יהיה מתאים למדיום ולגיל הילדים.

2.3.4 חשיבה בקול - כלים רפלקטיביים

חשיבה בקול היא כלי מקובל בתחום פתרון בעיות, הן בקרב מומחים, הן בקרב מי שאינם מוגדרים כמומחים. בפני הנבדקים מוצגת בעיה והם מתבקשים לחשוב בקול על דרכים לפתרונה. עד כה, השימוש בכלי נעשה בעיקר כדי לבדוק דרכי חשיבה לרבות חשיבה מטא־קוגניטיבית. החשיבה בקול מצביעה על האופן שבו הנבדקים ניגשים לסוגיה, העמדות שלהם, הידע המשמש אותם, גישור לתחומים אחרים ורפלקציה. חשיבה בקול חושפת מידע שלא ניתן לקבל באמצעות בדיקת תוצרי למידה, והיא מתייחסת הן להליך, הן לתוצר (כגון, Mevarech, Verschaffel & De Corte, 2018). הכלי נועד לבדוק חשיבה בזמן שהיא מתרחשת, בעת התמודדות עם בעיה או בהתלבטות עם דילמה, וגם להבהיר סוגיות שעלו על ידי כלי מדידה אחרים. החשיבה בקול יכולה למשל, להתייחס לדילמות מוסריות או לחיי היום־יום של הנבדקים.

לחשיבה בקול כמה יתרונות:

- משקפת ערכים גלויים וסמויים.
- עשויה לסייע לנבדקים לחדד את תפיסותיהם הערכיות.
- המשימה שאיתה מתמודדים הנבדקים עשויה להיות רלוונטית לחייהם והסיטואציה כולה עשויה להביא לתובנות שאינן מתקבלות בכלים אחרים.

חסרונות:

- בדיקה אינדיווידואלית.
- תלויה ביכולתם הוורבלית של הנבדקים ותלויה ביכולותיהם של עורכי המדידה.
- שאלות התוקף והמהימנות לא תמיד פתורות ומכבידות על ההכללה.
- עלויות גבוהות יחסית.
- זמן ממושך לאיסוף הנתונים ולניתוחם.

2.3.5 משחק

משחקים יכולים לשמש גם הם כלי למדידת ערכים, הן משחקים "מסחריים", הן משחקים שהילדים יוצרים ומשחקים בהם, לרבות משחקים דיגיטליים. המשחק הוא קרקע נוחה לשיקוף ערכים כגון ציות להוראות, הוגנות, שיתוף פעולה עם אחרים, הישגיות, תחרותיות, כוח וכולי. קיימים משחקים אינדיווידואליים ומשחקים חברתיים. השימוש במשחקים ככלי למדידה והערכה מבוסס על תצפיות ומחייב בניית מחוונים ברורים ומדויקים (Vos, van der Meijden & Denesses, 2011).

היתרון המרכזי של המשחק ככלי למדידת ערכים הוא ההקשר המוכר לילדים והטבעיות של הסיטואציה עבורם. מנגד, אם משתמשים במשחק לצורכי השוואה בין אוכלוסיות שונות יש לוודא שהסיטואציה המתוארת מוכרת לכולם. החיסרון העיקרי הוא העלויות הגבוהות באיסוף הנתונים.

2.3.6 מעקב עיניים Eye tracking

טכנולוגיית מעקב עיניים מאפשרת לראות במה מתמקדים הנבדקים ולנתח את תנועות עיניהם. השימוש בטכנולוגיה זו נעשה שכיח יותר ויותר במחקרים הבוחנים תהליכים קוגניטיביים, תהליכי למידה ואינטראקציות חברתיות (Carter & Luke, 2020). ברם, ניתן להשתמש בטכנולוגיה זו כדי לבדוק מערך ערכים. למשל, כאשר הנבדק קורא טקסט על מימוש או אי מימוש של ערכים או מתבונן בתמונה שמתוארת בה סיטואציות כאלו. טכנולוגיית מעקב עיניים יכולה להצביע על ההתמקדות של הנבדק בערכים מסוימים לעומת מידע אחר בטקסט או בתמונה.

יתרונות הכלי במדידת ערכים:

- בעזרת טכנולוגיית מעקב עיניים אפשר לבדוק ערכים מפורשים ומרומזים. הנבדקים אינם מודעים לתנועות עיניהם ולכן הממצאים משקפים תהליכים מודעים ובלתי מודעים.
- הטכנולוגיה אינה משדרת לנבדקים מהי התשובה הנכונה ועשויה לתת תמונה מהימנה של מערך הערכים.

חסרונות:

- הטכנולוגיה יקרה יחסית.
- תלויה באיסוף נתונים מקצועי וניתוח מהימן שלהם.

3. כריית נתונים וניתוחים שניוניים

כריית נתונים היא שיטה להסקת מסקנות ולגילוי מידע חדש מתוך בסיסי נתונים קיימים. בתחום החינוך יכולה שיטה זו להועיל למעצבי מדיניות בהצגה מידע על מערכת החינוך בכללותה. בשנים האחרונות, כאשר כמות המידע הנאספת היא עצומה, כריית נתונים נעשית נפוצה יותר ויותר. היא מאפשרת בעזרת שיטות סטטיסטיות מתאימות לדלות את המידע המבוקש מתוך המאגר הנתון, בהתאם למטרות המחקר. בהקשר של חינוך מוכוון ערכים ניתן להשתמש בכריית נתונים כדי לתעד ולמפות מגמות ושינויים בערכים וכן לאתר פדגוגיות אפקטיביות בתחום זה.

נוסף על כריית הנתונים ניתן גם לבצע ניתוחים שניוניים, דהיינו לנתח נתונים שנאספו בידי חוקרים אחרים, באמצעות שיטות סטטיסטיות שונות ובאמצעות התייחסות לתת-אוכלוסיות שלא נכללו בניתוח הראשוני.

4. מדידה והערכה של תשומות

היבט חשוב לא פחות בתחום המדידה וההערכה הוא התייחסות לתשומות ולהיבטים כלכליים והוא נעשה בדרך כלל על ידי כלכלנים העובדים בשיתוף אנשי חינוך. הוועדה לבדיקת אינדיקטורים במערכת החינוך (יוסטמן ובקובזה, 2010) בחנה סוגי תשומות במערכת החינוך ואת האינדיקטורים המשמשים למדידתם, והדגישה את החשיבות שבמדידת התשומות כדי לבחון את האפקטיביות של ההשקעה התקציבית. מדידה כזו עשויה להיות גורם חשוב בקביעת מדיניות מבוססת מידע. חלק מהתשומות שנבחנו בעבודת הוועדה רלוונטיים גם לתחום החינוך מוכוון הערכים, כגון הכשרת כוח ההוראה ובחינת מקורות תקציביים מחוץ למערכת החינוך (הורים, מרכזים קהילתיים, תנועות נוער ועוד). כיוון שניתוחים אלה נעשים בדרך כלל על ידי כלכלנים, לא נעסוק במסמך זה בניתוח מרכיב התשומות בהקשר של מדידה והערכה בתחום החינוך מוכוון הערכים.

5. בדיקת משתנים נוספים

מדידה והערכה של חינוך מוכוון ערכים אינה יכולה להתייחס אך ורק לתוצרים, דהיינו מערך הערכים, בלי להתייחס למרכיבים נוספים שלהם קשר משמעותי לחינוך מוכוון ערכים. משתנים נוספים כוללים בין היתר את גודל הכיתה, איכות המורים, מגזר, מגדר, תרבות בית הספר, רקע חברתי-כלכלי, ארץ המוצא של המשפחה, השכלת ההורים וההקשר הכללי שבו נערכה המדידה וההערכה. למשל, מדידת ערכים בתקופת משבר הקורונה יכולה לתת מידע הקשור לתקופה זו ואינו בר הכללה לתקופות שגרתיות; כך גם בתקופות מלחמה, אסון או אירועים חריגים אחרים. לכן, במדידה והערכה של חינוך מוכוון ערכים יש לקחת בחשבון גם את המרכיבים הנוספים העשויים להבהיר ולהעמיק את הממצאים.

6. מגבלות וסכנות במדידה והערכה

במדידה והערכה מתקבל לרוב תיאור כמותי מספרי של תכונה או ביצועי תלמידים במטלה מסוימת, לרוב על ידי מתן ציון. הציון מאפשר הערכה של סטטוס התלמיד או התלמידה ביחס לחומר הנלמד (ידע, מיומנויות ועמדות), בהשוואה לתלמידים אחרים בכיתה או מחוצה לה, ולעיתים גם בהשוואה לביצועי התלמיד או התלמידה בעבר או ביחס לפוטנציאל שלהם.

ברם, קביעת סטטוס התלמידים על סמך מערכת הערכים שלהם היא בעייתית מבחינה אתית ועלולה לגרום לעיוותים קשים. יתרה מזו, בדרך כלל לציון המספרי כשהוא לעצמו אין משמעות ללא השוואה לציונים מספריים אחרים. ברם, אף כי תהליכי מדידה והערכה בודקים בדרך כלל את הפרט, יש להקפיד כי הדיווח לא יעשה ברמת התלמיד הבודד אלא ברמת הקבוצה הנבדקת: כיתה, בית ספר, מגזר וכן הלאה. לכן הוועדה ממליצה שלא לדווח על התלמיד הבודד ולא לתת לו ציון מספרי או מילולי, לא ביחס לעצמו, ולא בהשוואה לתלמידים אחרים. הערה זו מתייחסת גם לדיווח ממצאים הקשורים למורים, מנהלים ועובדי הוראה אחרים.

השיטות למדידה ולהערכה של חינוך מוכוון ערכים נגזרות מהמטרות של המדידה או של החוקרים ואלו יכולות להיות מוטות ממערכת הערכים שלהם או מהמסגרות שבהן נערכת המדידה. אומנם קיימות שיטות סטטיסטיות המיועדות להקטין את ההטיות, אך הן אינן יכולות לאפס אותן. אחת מהן היא "ניתוחים שניוניים" המתבססים על מאגרי נתונים כמותיים (secondary analyses of quantitative data) ואלה יכולים להביא למסקנות שונות מהמסקנות שהוסקו במחקר הראשוני. לכן, מוסדות שונים, כגון OECD, פותחים את מאגרי הנתונים לציבור (public domain) כדי לאפשר לחוקרים לבצע ניתוחים אחרים. הוועדה ממליצה גם למשרד החינוך לעשות כן.

שיטות איכותניות חשופות גם הן להטיות שבמהותן אינן שונות מההטיות של מחקר כמותי. ההטיות עלולות לנבוע מבחירה לא נכונה של המדגם או מניתוח הנתונים. על כן מומלץ לערוך את המדידה בעזרת מדגמים שונים ולאפשר לחוקרים המציגים עמדות שונות לנתח את הנתונים. במידת האפשר חשוב שגופי מחקר ציבוריים יאפשרו לקהל הרחב גישה לנתונים (Mehra, 2002) (ראו לעיל על "ניתוחים שניוניים").

זאת ועוד, בעת ביצוע מדידה והערכה של כלל האוכלוסייה או כלל התלמידים בבית הספר מובלט בעיקר "הפן הפורמלי" של תוכנית הלימודים: רמת הידע והמיומנויות של התלמידים. ההערכה נעשית באמצעות מתן ציון מספרי או מילולי. הצורך בראיית-על מביא לשימוש בכלי מדידה כמו סקרים ושאלונים, אשר לא תמיד משקפים את התמונה המלאה (ראו לעיל). זאת ועוד, בישראל ובמקומות אחרים בעולם נקבעים תקציבים דיפרנציאליים לבתי הספר על פי רמת ההישגים. גישה זו אינה מתאימה כלל ועיקר למדידה והערכה של חינוך מוכוון ערכים. מבחינה אתית, אין לתת ציון לתלמידים ולתלמידות על מערכת הערכים שלהם, ובוודאי אין מקום לתקצב בתי ספר על פי ערכי התלמידים או הצוות החינוכי.

סכנה נוספת כרוכה בנטייה ללמד את מה שמוודדים ולא להפך. כיוון ששיטות מדידה והערכה מסוימות קלות יותר ליישום משיטות אחרות, עלול להיווצר מצב שבו שיטת המדידה וההערכה מכתובה את הערכים המודגשים במערכת החינוך. הדבר עלול להוות מכשול, הן ברמת המערכת כולה, הן ברמת המורה או בית הספר, שכן אלה צריכים להראות שהם משיגים את מטרותיהם. סכנה זו עלולה להתחזק במקרה שבו ניתן תקצוב דיפרנציאלי לבית הספר על פי נתוני המדידה וההערכה.

7. המלצות הפרק

- מבחנים מתאימים לבדיקת ידע ומיומנויות אך אינם מתאימים לבדיקת ערכים. לכן מומלץ להימנע מלהשתמש בכלי זה למדידה ולהערכה של ערכים.
- מומלץ לפתח כלים שיאפשרו מיפוי ערכים ולא בחינה שלהם, ויש להימנע מלתת ציון בכל הקשור למרכיב החינוך מוכוון הערכים ברמת הפרט (תלמיד או תלמידה, מנהל או מנהלת ומורה). כמו כן יש לנהוג במשנה זהירות בכל הנוגע לדיווח הממצאים, בעיקר ברמת הכיתה וברמת בית הספר.
- פיתוח כלים ייחודיים וייעודיים למדידה ולהערכה של חינוך מוכוון ערכים הוא צו השעה. מומלץ לפנות למומחים, הן מומחי הערכה ומדידה, הן מומחים בתחום. אלה יעבדו עם סטטיסטיקאים לקביעת תקפות ומהימנות של הכלים החדשים. פיתוח הכלים עשוי להתבסס על טכנולוגיות חדשות. אין מדובר בפיתוח של עוד שאלון או כלי קונבנציונלי אחר אלא בפיתוח חדשני המבוסס על מחקרים חדשים בתחום ההערכה ובתחום החינוך מוכוון הערכים.
- חשוב למדוד את המרכיב ההתנהגותי נוסף על העמדות של הנבדקים, זאת בשל הפער הקיים לעיתים בין עמדות להתנהגויות. תצפיות הן כלי מתאים למדידה והערכה של חינוך מוכוון ערכים.
- קיים ידע רב בנושא מדידה והערכה של הישגים לימודיים: כיצד למדוד ולהעריך, איך לדווח על הממצאים ולמי. לא כך הדבר בתחום המדידה וההערכה של חינוך מוכוון ערכים, תחום עמום הרבה יותר ושנוי במחלוקת. על העוסקים בתחום זה להימנע מלגזור גזירה שווה ממדידה והערכה בתחום ההישגים הלימודיים למדידה והערכה בתחום החינוך מוכוון הערכים.
- מומלץ להשתמש בכלים המתוארים לעיל בהתאם למטרות המדידה, הנמענים ואוכלוסיית הנבדקים.
- מומלץ לשלב מתודות כמותיות ואיכותניות, ולגלות רגישות למטרות המדידה, לקהל היעד ולשימוש בממצאים.
- מומלץ לערוך את המדידה בעזרת מדגמים שונים ולאפשר לחוקרים המציגים עמדות שונות לנתח את הנתונים.
- במדידה והערכה של חינוך מוכוון ערכים מומלץ להתייחס גם לסביבה הלימודית הכוללת את הסביבה הפיזית ואת אקלים בית הספר וכן לחינוך הבלתי פורמלי הכולל טקסים, טיולים ושעת מחנך.
- יש להתייחס בזהירות למחקרי מדידה והערכה המתבצעים מטעם גוף או גורם כלשהו.
- חינוך מוכוון ערכים הוא דיסציפלינה מוכרת במחקר האקדמי, הן בתחום המחקר החינוכי, הן בתחומי הפילוסופיה, הפסיכולוגיה והסוציולוגיה. על כן מומלץ לשתף מומחים מתחומים אלה לא רק ביידוע ממצאי מחקרים, אלא גם ביישומם.
- הוועדה ממליצה שישראל תיקח חלק במבחנים בין-לאומיים שעוסקים בחינוך מוכוון ערכים.
- על מבצעי המדידה לקבוע במדויק את כלי המדידה, שיטות ההערכה, הנבדקים, קהלי היעד והמשאבים לפני תחילת תהליך המדידה, ועליהם לבצע התאמות תוך כדי התהליך. בדרך כלל המטרות נקבעות על ידי מזמיני המדידה, ואלו יכולים להיות גורמים במשרד החינוך או במחלקות חינוך מקומיות, אנשי אקדמיה, מנהלים ומורים.
- מומלץ להעריך באופן שגרתי את המרכיב הערכי בכל תוכנית לימודים מגן הילדים ועד כיתה י"ב.

בשלב הראשון ניתן לעשות זאת בכל תוכנית לימודים חדשה, ללא קשר למקצוע הנלמד. עצם ההתייחסות למרכיב זה בתוכניות הלימודים טרם אישורן יעורר את המודעות של מפתחי תוכניות הלימודים למרכיב החינוך מוכוון הערכים. בהמשך, מומלץ לבחון את כל התוכניות המשמשות בבתי הספר.

- מומלץ לפתח מחוונים בתהליך הערכת תוכניות הלימודים.
- מומלץ לפרסם את ממצאי ההערכה למפתחי התוכניות, להנהלת המשרד, למורים ולהורים.
- תצפיות, ישירות, משתתפות או מבוססות וידאו הן כלי יעיל לתיעוד התנהגות המשתתפים בזמן אמת ולכן מאוד מומלצות במדידה והערכה בתחום.
- חקרי מקרה, קבוצות מיקוד ומחקרים אתנוגרפיים מתאימים מאוד לתחום החינוך מוכוון הערכים ומומלץ ליישם בצורה מושכלת תוך כדי הסתכלות על מגוון המרכיבים הרלוונטיים בתחום. אומנם המחקר האתנוגרפי הוא עתיר משאבי זמן ותקציב, אך הוא עשוי לתת תמונה מקיפה על התופעה הנמדדת.
- דיון בדילמות מוסריות מתאים לכל שכבות הגיל, בתנאי שהדילמה מותאמת לגיל הנבדקים ולרמתם. הסקת מסקנות על בסיס דיון בדילמות מוסרות מחייבת בניית מחוונים ברורים ומדויקים.
- הכלים הכמותיים הם הכלים הזמינים והזולים ביותר לאיסוף נתונים ולניתוחם. הם מתאימים באופן מיוחד למדידה ולהערכה ברמת המאקרו, בין אם מדובר ברמת המדינה או מגזר בתוך המדינה ובין אם מדובר בהשוואות בין-לאומיות.
- הסקרים מתאימים למדידה והערכה של מספר גדול של נבדקים ומאפשרים השוואות של קבוצות. נוסף על כך הם מתאימים מאוד לבדיקת שינויים לאורך זמן.
- השימוש בסימולציות למדידה ולהערכה חדש יחסית ולכן אין מספיק מידע בנושא. יחד עם זאת מחקרים ראשונים בתחום מראים כי יש בכוחה של הסימולציה המדמה סיטואציות מתוך חיי הכיתה ובית הספר לחשוף עמדות והתנהגויות שכלי מדידה והערכה אחרים אינם יכולים לחשוף.
- מומלץ להשתמש בכלים לא מילוליים במדידה והערכה של חינוך מוכוון ערכים. לשימוש במשימות ציור או צילום יש פוטנציאל מצוין בתחום מדידה והערכה של חינוך מוכוון ערכים, אם כי הכלי פחות מתאים למדידות ברמת המאקרו, כלומר ברמת המדינה כולה, הרשות המקומית, או מגזרים גדולים.
- מומלץ לדון ולנתח את ההיבטים הכלכליים ואת הכלים המתאימים להערכת התשומות והתפוקות של חינוך מוכוון ערכים.
- ניתוח נתוני מדידה והערכה אינו יכול להיעשות במנותק מניתוח נתוני רקע של הנבדקים, בין אם הם תלמידים, מורים או מנהלים.
- אין להסיק מסקנות סיבתיות מניתוחים המתבססים על מתאמים.
- מומלץ להעמיד לרשות החוקרים מאגרי נתונים לצורך ניתוחים שניוניים.